

DE PERSONEELSPOLITIEK VAN DE MILITARVERWALTUNG  
TE BRUSSEL GEDURENDE HET EERSTE HALFJAAR DER  
BEZETTING (juni-december 1940).

Bijdrage tot de studie van de  
Duitse *Flamenpolitik* in Wereldoorlog II

door

A. DE JONGHE

Doctor in de Letteren en Wijsbegeerte

INLEIDENDE AANTEKENING OVER DE GERAADPLEEGDE BRONNEN

I. Duitse bronnen

Behoudens van enkele excerpten uit ambtelijke verslagen van Reeder, *Militärverwaltungschef* te Brussel, aan het *Oberkommando des Heeres (Generalquartiermeister)* is hoofdzakelijk gebruik gemaakt van zijn uitvoerige brief van 1 augustus 1940 aan Delmer, voorzitter van het komitee der sekretarissen-generaal, waarin hij handelt over o.m. de hergroepering van sommige Belgische centrale rijksdiensten, het uit hun ambt ontzetten van drie sekretarissen-generaal, de voorgenomen benoeming van Leemans tot sekretaris-generaal ter opvolging van de geweerde baron Snoy. Bij de beoordeling van de historische waarde van dit schrijven (autenticiteit en geloofwaardigheid) rijzen geen bijzondere problemen.

II. Belgische bronnen

1. De "verslagen" der vergaderingen van het komitee der sekretarissen-generaal. De term "processen-verbaal" in de betekenis van "ambtshalve opgemaakte woordelijke verslagen van een handeling of bevinding" (van Dale) kan hier niet gelden. De verslagen werden immers niet (althans niet tot 5 maart 1941), na voorlezing in een volgende zitting door de leden goedgekeurd en door de voorzitter en de sekretaris getekend. Het gaat hier dus enkel om aantekeningen, memoranda, "*notes de séance*", opgenomen en opgesteld door H. Finjart, die als sekretaris van Plisnier, sekretaris-generaal van financiën, de

bijeenkomsten bijwoonde (1). Nagenoeg al de verslagen die wij hebben geraadpleegd zijn voorzien van de paraaf en van Plisnier en van Finjart. Enkele waren (vergetelheid?) niet geparafeerd. Delmer, sekretaris-generaal van openbare werken en tot 1 september 1940 voorzitter van het komitee, tekende deze bescheiden niet en zou ze zelfs, naar wat hij daarover op 14 december 1949 aan de minister van justitie schreef, niet eens gezien hebben (2).

Voor de geschiedschrijver is de aard van een dokument (proces-verbaal in de eigenlijke betekenis van het woord, of aantekening, nota, verslag) evenwel minder belangrijk dan de geloofwaardigheid. De vraag is dus: zijn de geraadpleegde verslagen geloofwaardig?

Delmer, in zijn zojuist genoemd schrijven, kent ze slechts een "betrekkelijke waarde" toe. Ze zijn immers het werk van "*un fonctionnaire qui ne fut pas toujours le même et qui n'était pas au courant de toutes les questions traitées... [Ces notes] contiennent des erreurs, résultats de l'ignorance ou de l'incompréhension du rédacteur*" (3).

Deze neerhalende beoordeling brengt de beroepsbekwaamheid van een of twee ambtenaren met de rang van directeur in het ministerie van financiën in opspraak. Men moet zich hier afvragen of de sekretarissen-generaal dan zo lichtzinnig waren, de delikate taak van sekretaris van hun komitee (feitelijk een regering zonder premier) aan onbekwamen toe te vertrouwen. Een van de twee geblameerden, H. Finjart, was zoals reeds gezegd ook sekretaris van Plisnier. Van mei 1940 tot oktober 1942 was hij het die de verslagen der besprekingen in het komitee opstelde. Blijkbaar schonk hij iedereen voldoening, en dan zonder enige twijfel van 5 maart 1941 af toen zijn aantekeningen echte processen-verbaal werden, na voorlezing door de sekretarissen-generaal goedgekeurd. Waarom zij hij zich vóór die datum door "onwetendheid" of "onbegrip" slecht van zijn taak gekwetten hebben? Zijn notities hadden ook tot grondslag gediend van de versie der verslagen waarover Delmer in december 1949 zo kleinerend de staf zou breken (4). Toen kon Finjart zich niet meer verdedigen want hij was in oktober 1942 overleden. Ter zitting van 23 oktober van het komitee huldigden de sekretarissen-generaal hem om zijn takt en zijn toewijding (5). Bevreemdend is nog dat Delmer zijn bewering niet eens poogt te bewijzen. Dat hij de aantekeningen over de vergaderingen tot 1 april 1941 (datum waarop de bezetter hem zijn ambt deed neerleggen) "niet zag", heet het in zijn brief van 14 december 1949. Vraag: als hij ze destijds, tussen mei 1940 en april 1941, niet zag, heeft hij ze later wel gezien, meer bepaald vóór 15 december 1944 toen hij het exemplaar van de verslagen dat hij in zijn bezit had, overhandigde aan Tschoffen, voorzitter van de administratieve commissie belast met het onderzoek van het beleid der sekretarissen-generaal gedurende de bezetting (6)? Zo ja, welke ernstige vergissingen heeft hij ontdekt en wanneer? Jaren na de redactie van de rapporten? Waarom heeft hij niet ettelijke van die vergissingen in het licht gesteld? Zo neen, op welke gronden kan Delmer steunen om

(1) Verslag van het auditoraat-generaal aan de minister van justitie (*Parlementaire handelingen, Kamer, 12 januari 1950, blz. 3*).

(2) Delmer aan de minister van justitie, 14 december 1949 (*Kamer der volksvertegenwoordigers, dokument 122, 22 december 1949, blz. 32, noot 1*).

(3) Als vorige noot.

(4) Verslag van het auditoraat-generaal aan de minister van justitie (als noot 1).

(5) *Proces-verbaal sekret.-gen.*, 23 oktober 1942. Plisnier, als voorzitter van het komitee, sprak het eerst. Sekretaris-generaal Schulind (justitie) sloot zich namens zijn kollega's bij de hulde aan.

(6) Als noot 4.

dergelijk vernietigend oordeel te vellen over de bekwaamheid van de verslaggever en meteen over de waarde van zijn verslagen ?

Zeker niet overbodig lijkt enige nadere toelichting omtrent de datum, 14 december 1949, van Delmers brief aan de minister van justitie. Enkele dagen later zou de speciale kamerkommissie belast met de behandeling van het wetsontwerp tot het organiseren van een volksraadpleging over de koningskwestie haar verslag indienen (7). De kommissie had zich ingelaten met o.m. de politieke houding van Leopold III gedurende de bezetting. Er waren daarbij bepaalde verslagen van de zittingen van het komitee der sekretarissen-generaal in de eerste helft van juli ter sprake gekomen, met name die over het voorstel strekkend tot de benoeming van een kommissaris-generaal voor het bestuur, belast met de coördinatie van de administratieve diensten van het rijk (8). Bij monde van kamerleden Fayat en Larock had de minderheidsgroep van de speciale kommissie de aandacht erop gevestigd dat er van de bedoelde verslagen twee afwijkende versies bestonden waarvan de ene (precies de door de minderheid bekendgemaakte) bewees dat het voorstel in kwestie gedaan werd door Frédéricq, kabinetschef van koning Leopold, en op verzoek van het staatshoofd (9).

Rechtstreekse aanleiding tot Delmers brief aan de minister van justitie was een persbericht volgens hetwelk deze laatste de "notulen" of "processen-verbaal" van de zittingen der sekretarissen-generaal ter beschikking van de speciale kamerkommissie gesteld had (10). Het is niet uitgesloten dat Delmer de bewijskracht van de versie der verslagen door de minderheid van de speciale kommissie bekendgemaakt en waarvan men verwachten kon dat ze tegen Leopold III uitgespeeld zouden worden (11), heeft willen betwisten. Vandaar de nadruk in zijn brief niet enkel op de aard van de beschikbaar gestelde dokumenten : geen eigenlijke processen-verbaal, slechts notities, maar ook op hun "betrekkelijke waarde" aangezien ze ontsierd zijn door "vergissingen te wijten aan de onwetendheid of het onbegrip van de opsteller". Delmers schrijven van 14 december 1949 moet dus gezien worden in de historische kontekst van de toen weer heftig oploeiende discussie over de koningskwestie.

(7) *Kamer der volksvertegenwoordigers, dokument 122*, 22 december 1949. Wetsontwerp tot organiseren van een volksraadpleging over de koningskwestie. Verslag namens de bijzondere kommissie uitgebracht door Oblin.

(8) Als vorige noot, blz. 32-36.

(9) De nota van de minderheid, getekend H. Fayat en V. Larock, maakt deel uit van het in noot 7 vermelde parlementaire dokument 122. Vgl. hier blz. 57-60.

(10) Allinea 1 van het schrijven van Delmer aan de minister van justitie, 14 december 1949 (noot 2).

(11) *Parlementaire handelingen, Kamer*, 10 januari 1950, blz. 6-7 en 12 januari 1950, blz. 4, tussenkomst van V. Larock.

In de kamer kantte V. Larock zich onbewimpeld tegen Delmers negatieve beoordeling van de waarde der bedoelde verslagen. De twee versies (12) vergeleek en een verklaring zoekend voor het verschil besloot de socialistische voorman: "*Il faudrait suspecter un fonctionnaire d'avoir introduit subrepticement des allusions - et quelles allusions - dans le texte. Personne ne prendra la responsabilité de telles accusations. Si telles choses sont écrites, c'est qu'elles ont été dites et entendues*" (13). Twee dagen tevoren, 10 januari 1950, had hij over dezelfde kwestie en weer rechtstreeks aanknappend bij de brief van Delmer aan de minister van justitie, ondubbelzinnig gezegd dat er moeilijk sprake kon zijn van onwetendheid of onbegrip bij de redakteur(s) der verslagen. Het waren immers geen detailkwesties of nuances die ter discussie stonden. "*Ici, la question est simple. Il s'agit d'une initiative; les personnalités en cause sont nommées; l'objet de la discussion est clairement exposé*" (14).

Larocks betoeg over de geloofwaardigheid der verslagen met betrekking tot de overwogen aanstelling van een kommissaris-generaal voor de administratie, juli 1940, geldt *mutatis mutandis* ook volledig voor de gedachtenwisseling in de schoot van het comité der sekretarissen-generaal over de benoeming van Leemans in augustus. Voorwerp van de beraadslaging is een initiatief van Reeder dat hij in ondubbelzinnige bewoordingen uiteenzet in zijn brief van 1 augustus

(12) Bedoeld worden 1) de door de regering aan de speciale kamerkommissie bezorgde versie, 2) de versie bekend gemaakt in de nota van de minderheid, getekend H. Fayat en V. Larock. De eerste versie verzweg schier volledig het initiatief van de koning, een kommissaris-generaal voor de koördinatie van de administratie te benoemen (*Kamer der volksvertegenwoordigers, 1949-1950, dokument 122, blz. 32-37*). Volgens Larock was de versie die hijzelf bekendmaakte "*le texte original, authentique et intégral*" (*Parlementaire handelingen, Kamer, 10 januari 1950, blz. 7*. De tekst in het reeds geciteerde parlementaire dokument 122, 1949-1950, blz. 58-60, waar men echter slechts de verslagen vindt van 4, 5 en 6 juli 1940. De verslagen in deze versie, van 4 tot 19 juli, in het bekende *Recueil de documents établi par le secrétariat du roi concernant la période 1936-1949, Supplément, blz. 95 en vv.*).

(13) *Parlementaire handelingen, Kamer, 12 januari 1950, blz. 4*.

(14) *Parlementaire handelingen, Kamer, 10 januari 1950, blz. 7*. Reeds in april 1949 had Delmer gepolemiseerd met V. Larock, hoofdredakteur van de socialistische krant *Le Peuple*. Larock had beweerd dat Frédéric en Wodon, resp. kabinetschef van de koning en gewezen staatssecretaris van het Koninklijk Huis, begin juli 1940, in opdracht van Leopold III, het comité der sekretarissen-generaal verzocht hadden een kommissariaat-generaal voor de administratie op te richten. Als voorzitter van het comité loochende Delmer uitdrukkelijk de gegrondheid van deze bewering. Toen Larock ze staande hield en verwees naar de "processen-verbaal" van het comité van 4, 5 en 6 juli 1940, reageerde Delmer met een tweede brief aan *Le Peuple* waarin hij betoogde dat de bescheiden waarop de krant steunde eigenlijk geen "processen-verbaal" waren maar niets meer dan "aantekeningen" ("notes"). "*Elles ont été rédigées par un ou plusieurs fonctionnaires présents aux séances, mais qui auraient pu se tromper.*" Waarop Larock repliceerde met de volgende vragen: "*Dans quel intérêt, à plusieurs reprises, sur un point capital, le fonctionnaire chargé de les rédiger aurait-il déformé la vérité? Pourquoi plusieurs fonctionnaires ... se seraient-ils entendus pour mettre indûment le roi en cause? ... Si M.M. Wodon et Frédéric n'ont pas agi au nom du roi, à quel titre sont-ils intervenus auprès du Comité des Secrétaires généraux? De quel droit ont-ils insisté, contre l'avis unanime de ce Comité? Et pour quelle raison les secrétaires-généraux se sont-ils finalement inclinés, sinon pour déférer au désir du roi, ainsi que l'atteste un des rapports que nous avons cités?*" ([V. LAROCK], *La question royale. Faits et témoignages*, 2 p., z.d. [1949] blz. 13.) Deze vragen bleven toen onbeantwoord. Zoals blijkt uit de tekst van de verslagen der vergaderingen van het comité der sekretarissen-generaal van juli 1940, kan de tussenkomst van Frédéric en Wodon, in opdracht van de koning, niet geloofwaardig worden (nader hierachter, bl. 17).

aan Delmer (welk schrijven even duidelijk en, op twee punten na (15), door Finjart getrouw wordt samengevat in het rapport van de volgende dag). De betrokken personen worden met naam en functie genoemd, het voorwerp der bespreking nauwkeurig omschreven. Niet minder klaar zijn uit de ontwikkeling van de bespreking de reacties van de sekretarissen-generaal af te lezen: hun aanvankelijk verzet tegen de uitschakeling van drie rijkstopambtenaren en hun weigerachtige houding tegen de benoeming van de door de *Militärverwaltung* opgedrongen kandidaat voor de opvolging van Snoy; hun mislukte poging om nog de schijn te redden door de voorgestelde opvolger te verzoeken genoegen te nemen met een tijdelijke ambtsbekleding; hun uiteindelijk begeven onder de druk van de Duitse bezetter. Ontkennen de sekretarissen-generaal niet dat de verslagen getrouw bijvoorbeeld hun verzet weerspiegelen tegen de aanstelling van Grammens eerst tot voorzitter, vervolgens tot lid van de kommissie voor taaltoezicht, of hun weigering op enigerlei wijze mee te werken aan de toepassing van de Duitse verordening van 4 september 1940 betreffende de kommissie van rechts- en eerherstel (de zgn. Bormskommissie (16)), dan kan de historische waarde van diezelfde verslagen ook aangaande hun reacties op de voorgenomen benoeming van Leemans tot sekretaris-generaal van economische zaken niet in twijfel worden getrokken. Wat Finjart als sekretaris daarover geacteerd heeft kon hij slechts neerschrijven omdat hij het gehoord had. Hij kan zoiets niet verzonnen hebben. Niets geeft ons het recht te veronderstellen dat Finjart, bij het noteren van de kern der discussies in het komitee, door "onbegrip" of "onwetendheid" ernstige vergissingen zou hebben begaan.

Tot het bewijs van het tegenovergestelde geleverd is, beschouwen wij de verslagen der zittingen van het komitee der sekretarissen-generaal als een geloofwaardige bron voor de kennis van hun beleid gedurende de bezettingsjaren. Omdat de aantekeningen nagenoeg onmiddellijk na de bijeenkomsten *in tempore non suspecto* werden geredigeerd door een gewetensvol ambtenaar, hebben ze in elk geval een aanzienlijk grotere historische waarde dan Delmer in 1949 wilde toegeven.

2. De verklaringen van Leemans zelf voor de Vlaamse Televisie (uitzending *Ten Huize van Viktor Leemans*, 4 mei 1967) en de meer uitgebreide tekst van het aan die uitzending voorafgaande gesprek van de geïnterviewde met Prof. Dr. J. Florquin. Wij hebben die tekst geraadpleegd in het *Archief en Museum voor het Vlaamse Kultuurleven* te Antwerpen (ref. L 3215 D). Thans verschenen in J. FLORQUIN, *Ten Huize Van*, 7, 1971, blz. 100-136. De versie-Leemans over de voorgeschiedenis van zijn benoeming op blz. 122-124.

(15) Over die twee punten, hierachter, bl. 16.

(16) Hierachter, bl. 16.

Van het begin der bezetting af tot einde oktober 1940 voerde de *Militärverwaltung* te Brussel geen actieve *Flamenpolitik*, tenminste niet in die zin dat zij op het Vlaams Nationaal Verbond (VNV) als organisatie uitdrukkelijk een beroep tot medewerking deed. Integendeel, aanvankelijk belette zij opzettelijk de ontplooiing van de enige politieke nieuwe-orde-beweging in het Vlaamse land die toen voor samenwerking met de bezetter in aanmerking gekomen zou zijn (1). Volgens de *Militärverwaltung* was het VNV niet nationaal socialistisch maar klerikaal gebonden en vooral, wegens zijn Dietse strekking, politiek niet bruikbaar. Als de meeste Vlamingen zag het zijn nationale doeleinden ("*volkspolitischen Ziele*") vanuit een "Belgische gezichtshoek" en niet "als deel van een geheel-Germaans probleem" (2). Binnen het kader van de konventie van Den Haag over de landoorlog (en meteen van de Belgische wetten), waaraan zij zich strikt wenste te houden, verlangde de Duitse bezettingsadministratie niets meer dan een zo vlot mogelijke samenwerking met de Belgische administratie, vertegenwoordigd en geleid door het comité van de sekretarissen-generaal. Het VNV werd nochtans niet totaal genegeerd. Negatief zou het zelfs, in juli 1940, de kans krijgen een beslissende rol te spelen toen het erin slaagde een bepaalde benoeming tot een hoge politiek-administratieve functie te beletten. De *Militärverwaltung* was er zich overigens van bewust dat het VNV de enige "*aktionshäftige nationale Gruppe*" in Vlaanderen was. Meer dan een tijdelijke, louter "taktische noodwendigheid", bepaald door Duitse belangen, zag zij echter aanvankelijk niet in een samenwerking ermee (3). Pas in november 1940 toen Reeder, *Militärverwaltungschef* te Brussel, een zware crisis in de relatie tussen de bezettingsadministratie en de sekretarissen-generaal vreesde, greep hij naar wat hij als een "tegengewicht" beschouwde en speelde hij resoluut de kaart van het VNV zonder het daarom een politiek monopolie in Vlaanderen toe te kennen. Op de omstandigheden die deze voor de geschiedenis van de

(1) Bedoeld wordt de ontplooiing van het VNV tot de "Vlaamse Eenheidsbeweging" in juli 1940.

(2) *Tätigkeitsbericht* Reeder aan het OKH nr. 8, 5 september 1940 (*German Records microfilmed at Alexandria = GRMA*, T-501, r. 102, fr. 897).

(3) Speciaal verslag van Reeder aan het OKH, 31 juli 1940 : *Politische Lage in Belgien; hier Flamenfrage* (Mikrofilm FNRS, Wilhelmstrasse, Belgien post 1936, reeks 1229, nr. 334670-335023, bl. 5 van het verslag). Het verslag getuigt van een merkwaardige kennis van de binnenlands-politieke toestanden in België, inzonderheid in het Vlaamse kamp. Het dokument wordt eerlang gepubliceerd in onze bronnenuitgave over de Duitse *Belgienpolitik* 1940-1945.

politieke kollaboratie beslissende ontwikkeling verklaren, kunnen wij hier niet ingaan (4).

De aanvankelijke terughoudendheid van de bezetter ten opzichte van het VNV betekent evenwel niet dat de *Militärverwaltung* maandenlang blind gebleven zou zijn voor de politieke mogelijkheden die het feit van de Vlaamse kwestie in België bood. Dat zou haar onmogelijk geweest zijn. Niet alleen was er de uitdrukkelijke instructie van Hitler zelf van 14 juli (5) : de Vlamingen zoveel mogelijk begunstigen, geen enkele gunst voor de Walen - ofschoon de bezettingsadministratie zich geremd voelde door diezelfde instructie daar ze inleidend vaststelde dat de Führer over de politieke toekomst van België nog geen definitief besluit getroffen had. Het militair bestuur trok daaruit de logische konklusie dat zij geen politieke verbintenissen voor de toekomst mocht aangaan maar zich moest beperken tot maatregelen die geen enkele toekomstmogelijkheid, waarover Hitler alleen beslissen zou, uitsloot (6). Maar ook zonder die instructie zou de bezettingsadministratie te Brussel een Vlaamse politiek gevoerd hebben omdat zulks in de natuur der dingen lag. Van meet af aan heeft de *Militärverwaltung* begrepen dat zij op straffe van zware nalatigheid ("*Unterlassungsfehler*") het nationaliteitenvraagstuk in België niet uit de weg kon gaan omdat het "de diepste wortelen van het Belgische politieke bestaan" raakte. Het Vlaamse vraagstuk, betoogde Reeder reeds einde juli in zijn merkwaardig verslag over de *Flamenfrage*, is "een der wezenlijkste

(4) Het vraagstuk wordt behandeld in de inleiding tot de bronnenuitgave vermeld in de vorige noot. In zijn *Tätigkeitsbericht* nr. 12 over de maand december 1940 heeft Reeder het uitdrukkelijk over de "*neue Richtung*" van het VNV. Een maand later heet het : "*die neue Linie der Ausrichtung auf das Reich*" (*GRMA*, T. 501, r. 103, fr. 668 en 956).

(5) A. DE JONGHE, *De vestiging van een burgerlijk bestuur in België en Noord-Frankrijk*, in *Bijdragen tot de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*, I (augustus 1970), blz. 76.

(6) DE JONGHE, *aang. art.*, blz. 79.

vraagstukken van een toekomstige Duitse *Westpolitik*" (7). Er dient hier nochtans te worden beklemtoond dat von Falkenhausen, als *Militärbefehlshaber* de hoogste gezagdrager in het bezette gebied, de "*Volkstumsfragen*" liever onaangeroerd had gelaten (8). Die houding was niet alleen bepaald door de bekommering orde en rust in het land te bewaren. Zij was veeleer de uiting van zijn belgischgezindheid (bedoeld wordt : zijn geloof in de historische noodzakelijkheid van België) en zijn hooghartige onverschilligheid, die aan vijandschap grensde, ten opzichte van met de bezetter kollaborerende Vlamingen. Het is bekend dat hij, onder de Belgen, zijn maatschappelijke relaties hoofdzakelijk beperkte tot enkele vertegenwoordigers van de fransprekende adel en de hogere burgerij (9). Niet naast de waarheid was de Duitse getuige ten gunste die in 1948, gedurende de instructie van het proces von Falkenhausen, verklaarde dat de militaire gouverneur (zijn vroegere chef) "de opvattingen over Vlamingen en Walen" kordaat van de hand wees als een uiting van separatisme (10). Anders

(7) "*Bei der die tiefsten Wurzeln des belgischen staatlichen Daseins berührenden Bedeutung der Volkstumsfragen konnte die Militärverwaltung vielen Entscheidungen auf dem Gebiete des Flamen-Wallonien-Problems nicht aus dem Wege gehen, sollten nicht schwerwiegende Unterlassungsfehler begangen werden.*" (Verslag-Reeder *Flamenfrage*, zie noot 3, bl. 6. Over de "*Flamenfrage als eines der wesentlichsten Probleme einer zukünftigen deutschen Westpolitik*", blz. 11.) Reeds in de eerste helft van juni zou de bekende Duitse geschiedschrijver Petri, referent cultuur in de afdeling *Verwaltung* van de *Militärverwaltung*, Grammens naar Brussel ontboden hebben. Volgens Grammens zou Petri hem dan gezegd hebben : "Ik weet wat ge gedaan hebt voor Vlaanderen. Ook moogt ge op mij rekenen voor alles wat ge nuttig acht voor uw volk." Nog volgens Grammens zouden Reeder en zijn medewerker Reese (eveneens referent cultuur) einde juni met De Clercq, leider van het VNV, Lemaire, sekretaris van het Algemeen Verbond van het Vlaams Rijkspersoneel, en Grammens zelf de politieke aspecten van de Vlaamse kwestie besproken hebben (*40 jaar heldhaftige Uilenspiegelkamp*, uitg. Grammensfonds, blz. 201 en 203). 14 juni deelde Nyns, sekretaris-generaal van onderwijs, zijn kollega's mee dat hij het bezoek ontvangen had van een niet nader genoemd "Duits afgevaardigde" die verlangde te weten of er al nieuwe taaladjunkten in zijn departement benoemd waren ter vervanging van hen die hun functie niet meer uitoefenden. Nyns had bevestigend geantwoord en de Duitser de lijst van de nieuwe taaladjunkten overhandigd (*Verslagen sekret.-gen.*, 14 juni 1940).

(8) De stemming is goed in het land, schreef von Falkenhausen 7 juni 1940 in zijn allereerste verslag aan het OKH. "*Vor alles sollten Volkstumfragen vorerst nicht berührt werden.*" (*GRMA*, T-501, r. 93, fr. 63.)

(9) DE JONGHE, *aang. art.*, blz. 117, noot 22.

(10) Verslag van Th. Büchner, Bad-Kissingen, 8 oktober 1948. Franse vertaling (*Institut für Zeitgeschichte München = IfZM*, Proces von Falkenhausen, blz. 1892). Büchner maakte van april 1941 tot juli 1944 deel uit van de economische afdeling der *Militärverwaltung* te Brussel. Von Falkenhausen vroeg het verslag van Büchner bij het dossier te voegen.



dan Hitlers instructie van 14 juli 1940 hem voldoende duidelijk had voorgeschreven (11) achtte von Falkenhausen een doelbewuste *Flamenpolitik* overbodig. Hij zag zijn taak beperkt tot het waarborgen van de in de Belgische wetgeving reeds vastgelegde rechtsgelijkheid tussen Vlamingen en Walen. Dat althans verklaarde hij aan Kossmann, chef van de *Kommandostab* van de *Militärverwaltung* in Frankrijk, toen deze in maart 1942, in gezelschap van de pas benoemde nieuwe *Militärbefehlshaber* in Frankrijk, Karl Heinrich von Stülpnagel, in Brussel op bezoek was (12). Aan een Vlaming die gedurende de bezetting bij hem kwam klagen over de "onderdrukking door de Walen", antwoordde hij dat de Vlamingen toch talrijker waren dan de Walen en het hem derhalve verwonderde dat zij zich krachtens het democratisch beginsel van de meerderheid niet sterker deden gelden (13). Overigens had hij nooit iets van die "onderdrukking" gemerkt, zou hij na de oorlog verklaren (14). De Duitse *Flamenpolitik* gedurende de Tweede Wereldoorlog was dan ook, op het niveau van de bezettingsadministratie, het werk van de *Militärverwaltungschef* Reeder en enkele van zijn naaste medewerkers die, vóór de oorlog al, met de Vlaamse kwestie vertrouwd waren. Von Falkenhausen liet zijn eerste ondergeschikte zogoed als volledige vrijheid van beweging op het terrein van de *Volkstumpolitik*. Wel was hij, als *Militärbefehlshaber*, verantwoordelijk voor de gevoerde politiek ofschoon hij er, mag men aannemen, helemaal niet akkoord

(11) In afwachting dat over het politieke lot van België een definitieve beslissing valt wenst Hitler "*jede mögliche Forderung der Flamen einschliesslich Rückführung der flämischen Kriegsgefangenen in ihre Heimat*" (Keitel, Chef OKW, aan von Brauchitsch, opperbevelhebber van het leger, 14 juli 1940. *Akten zur deutschen auswärtigen Politik*, D, X, nr. 167, blz. 174).

(12) Volgens een naoorlogse aantekening door Kossmann geredigeerd voor het *Instituut für Zeitgeschichte München : Militärverwaltung im Westen (IfZM, ZS 1591*, blz. 20). Von Stülpnagel en Kossman waren 2 maart 1942 op bezoek bij von Falkenhausen (*Kriegstagebuch Kommandostab Ia*, 2 maart 1942. *GRMA*, T.-501, r. 93, fr. 711).

(13) Kruisverhoor van von Falkenhausen als getuige in het proces-Berger, Chef van het SS-Hauptamt, door Froeschmann, advocaat van betichte, te Neurenberg 18 februari 1948 (*IfZM*, Proces-Wilhelmstrasse, protokol blz. 2223).

(14) Als vorige noot, blz. 2224.

mee ging (15). Reeders beleid, dat rekening hield met de politieke uitbating van de taalkwestie, was daarom niet noodzakelijk separatistisch. Het impliceerde alleen een ander België dan dat van vóór 10 mei 1940 - indien Reeder nog met de mogelijkheid van het voortbestaan van België als staat na de gehoopte overwinning rekende (16).

De vraag is dan : hoe heeft het militair bestuur, vóór de grote ommekeer van november-december 1940 ten opzichte van het VNV, zijn *Flamenpolitik* gevoerd ? Zijn beleid ter zake kenmerken *grosso modo* vijf maatregelen. Wij beperken ons tot die met een zuiver politieke inslag. De cultuurpolitiek blijft onbesproken hoewel zij ook een wezenlijk aspekt vormt van de *Flamenpolitik*. Alleen dit zij hier in het algemeen opgemerkt : de cultuurpolitiek, zoals de *Militärverwaltung* te Brussel ze opvatte, schiep de mogelijkheid een beleid te voeren dat niet geremd werd door Hitlers instructie "alle wegen open

(15) De kwestie kwam uitvoerig ter sprake op het proces-Berger te Neurenberg. Door advocaat Froeschmann verhoord of hij de bij het begin der bezetting getroffen maatregelen in het kader van de *Flamenpolitik* en hun retroakta kende, antwoordde von Falkenhausen telkens kortdaat negatief. Hij zei van de *Volkstumsverhältnisse* in België en Noord-Frankrijk vóór zijn ambtsaanvaarding niets af te weten (als vorige noot, blz. 2222), nadien geen tijd te hebben gevonden om zich ervoor te interesseren. De *Volkstumspolitik* was het domein van Reeder en van zijn deskundigen "die daar steeds over schreven" (blz. 2241). Hij, von Falkenhausen, hield zich bezig "met 90 % van de Belgische bevolking" (blz. 2248). Toen Froeschmann bewees dat von Falkenhausen wel degelijk al de voorgebrachte documenten ambtshalve getekend had, meer bepaald het grote rapport van 31 juli 1940 over de *Flamenfrage*, trachtte de gewezen *Militärbefehlshaber* zich te redden door aan te voeren dat *Flamenfrage* niet zijn werk, maar dat van Reeders *Verwaltungsstab* was. Waarop de advocaat repliceerde : "*Herr Zeuge, Sie werden sich da entgegenhalten lassen müssen, was allen Angeklagten von allen Gerichtshöfen, die hier getagt haben, entgegengehalten wurde, wenn ich etwas unterschrieben habe, trage ich auch die Verantwortung.*" Hetgeen von Falkenhausen zei te beamen (blz. 2242). Het kwam nog eens tot een vinnige woordenwisseling toen de advocaat de zin van de eerste Belgische benoemingen in het kommissariaat voor de wederopbouw ter sprake bracht (vgl. nader hierachter, blz. 12). Het betreffende rapport, voerde von Falkenhausen aan, dateert van het begin der bezetting (van 5 september 1940), het is het werk van de specialisten in Reeders staf en bevat niets meer dan een "programma". Froeschmann : "*Herr Zeuge, Sie wollen mich doch nicht glauben machen, dass ein Militärbefehlshaber in Belgien bei Beginn seiner Tätigkeit solche Sätze in einem Bericht an das OKH niederlegt, wenn er nicht erfüllt ist von dem Willen, diese Ziele auch zu befolgen.*" von Falkenhausen : "*Oh nein, durchaus nicht, das stimmt nicht.*" Froeschmann : "*Dann habe ich über die Auffassung Ihrer Aufgaben eine andere Anschauung.*" von Falkenhausen : "*Ja.*" (blz. 2245-2246)

(16) In het in noot 5 geciteerde artikel schreven wij (blz. 78) dat Reeder het "in de algemeen-politieke doelstelling eens was met Himmler (en Hitler) : na de oorlog geen België meer". Juister is : geen *zelfstandig* België meer.

te laten" wat betreft de politieke oplossing van het Belgische vraagstuk. Haar doel was "*das Land in den deutschen Zusammenhang einzuordnen*", "*die Gemeinschaft mit Deutschland auf Grund der völkischen und der reichspolitischen Tradition und Notwendigkeit auszubauen*" door 1. het bekampen van de overheersing der liberaal gerichte partijen en wereldbeschouwingen, 2. het vervangen van de totnogtoe overwegende westerse, meer bepaald Franse invloeden door een "*klare Ausrichtung auf Deutschland*" (17).

De vijf bedoelde feiten zijn de volgende.

1. Het initiatief tot de oprichting door de sekretarissen-generaal van een Kommissariaat voor 's Lands Wederopbouw dat, in de opvatting van Reeder, ook een politieke betekenis had (18). Verwilghen, sekretaris-generaal van arbeid en sociale voorzorg, aanvaardde met enige tegenzin, wegens de zware taak die reeds op zijn schouders rustte, tot kommissaris benoemd te worden 29 juni 1940 (19). Welke eigenlijke politieke opdracht Reeder het nieuwe organisme had toegedacht valt bezwaarlijk met de vereiste nauwkeurigheid te omschrijven daar het verslag waarin hij enkele dagen vóór de benoeming van Verwilghen zijn zienswijze ontwikkelde voorlopig niet teruggevonden kon worden (20). Zoveel is zeker dat hij het kommissariaat als een doeltreffend middel beschouwde tot de "normalisering van de toestand", de "bevrediging van de bevolking" in het bezette gebied door o.m. opslorping van de werkloosheid, het ter beschikking stellen van woonhuizen, fabrieken, verkeersmiddelen enz. Van de nieuwe kommissaris werd derhalve verwacht dat hij zijn taak, weliswaar "een zuiver Belgische aangelegenheid", ten uitvoer zou brengen "in eng contact met de *Militär-*

(17) *Der Militärbefehlshaber in Belgien und Nordfrankreich, Militärverwaltungs-chef, Kult[ur]. Zweiter Bericht über die Tätigkeit und Arbeitsziele der Militärverwaltung in Belgien auf dem Gebiet der Kultur* (geregideerd door F. Petri en W. Reese) 15 november 1940 (Amsterdam, Rijksinst. voor Oorlogsdocumentatie, Stab Wimmer, M. 2170/42). Vgl. nog het hierachter in noot 34 aangehaalde jaarverslag van de groep *Kultur* in de *Militärverwaltung*.

(18) De *Militärverwaltung* heeft er zelfs een ogenblik aan gedacht van de kommissaris voor wederopbouw een funktie te maken boven die van de sekretarissen-generaal (*Verslagen sekret.-gen.*, 26 juni 1940).

(19) *Staatsblad* 1, 2, 3 juli 1940, blz. 47-48.

(20) Het gaat hier om een verslag : *Einsetzung eines Kommissars für Wiederaufbau unter Berücksichtigung der politischen Lage in Belgien*, van 22 juni 1940. Uit andere dokumenten blijkt dat Reeder in dit verslag inderdaad ook een zuiver politiek vraagstuk als de koningskwestie op het tapijt bracht.

*verwaltung*" (21). Dat het ook om een belangrijk stuk *Flamenpolitik* ging blijkt duidelijk uit Reeders reeds aangehaalde verslag van 31 juli over de *Flamenfrage* (22). Bij de benoeming tot leidende functies in het kommissariaat werd "het rechtmatige aandeel van Vlaamse elementen gewaarborgd". De kommissaris werd het als "plicht" voorgeschreven "een keur van jonge Vlamingen tot het opnemen van verantwoordelijke taken op te leiden, opdat binnen afzienbare tijd, ook in het economisch leven, de geschikte Vlaamse krachten ter beschikking zouden staan en zich vroegtijdig in de vraagstukken van de economische gelijkschakeling met Duitsland inleven... Langs deze weg zal het mogelijk zijn tegelijkertijd, door stelselmatige toepassing van hetzelfde beginsel, zonder hevige schokken en naarmate van de beschikbare krachten, geleidelijk het Frans-Waalse overwicht, waardoor de Belgische economie wat kapitaal en produktie betreft verregaand in Westeuropese gebondenheid verstrikt geraakt is, te verdringen". Met enige overdrijving stelde Reeder begin september vast dat de afdelingen van het kommissariaat "over het algemeen" onder leiding stonden van "jongere, actieve en voor een groot deel duitssprekende en duitsgezinde ambtenaren" (23). In de eerste dagen van juli had Verwilghen Leemans tot zijn adjunkt benoemd (24) - volgens de betrokkene "wegens gebrek aan personeel met kennis van het Duits" (25).

2. Het veto van Reeder, in de tweede helft van juli, tegen de benoeming van de bekende industrieel L. Bekaert tot de overwogen nieuwe functie van kommissaris-generaal voor de administratie. Bekaert kwam niet in aanmerking omdat, volgens Reeder, de

(21) *Tätigkeitsbericht* Reeder aan het OKH nr. 8, 5 september 1940 (*GRMA*, T-501, r. 102, fr. 910. Vgl. nog *Tätigkeitsbericht* Reeder nr. 4, 29 juni 1940. *GRMA*, T-501, r. 102, fr. 430).

(22) Verslag Reeder *Flamenfrage* (zie noot 3), bl. 7.

(23) *Tätigkeitsbericht* Reeder aan het OKH nr. 8, 5 september 1940 (*GRMA*, T-501, r. 102, fr. 910).

(24) Het bericht van Leemans' benoeming tot adjunkt-kommissaris voor wederopbouw verscheen in de kranten van 6 juli 1940. Instemmende redaktionele commentaar bij die benoeming (en die van J. Custers tot sekretaris van Verwilghen) leverde *Volk en Staat*: "De inrichting van de dienst van wederopbouw in het algemeen en de uitstekende keuze der leidende persoonlijkheden bewijzen dat met bekwame spoed de hand aan het werk werd geslagen en dat ook de Duitse overheid de wederopbouw ruim en groots ziet." De krant bedoelde dat eindelijk een poging gedaan werd om de vele Vlamingen tegemoet te komen die "de laatste tijd ongeduldig werden over het zeer lange uitblijven van sommige maatregelen." In wezen stemt die commentaar overeen met de opvatting van Reeder over de taak van Wederopbouw.

(25) J. FLORQUIN, *Ten huize van*, 7, blz. 122-123.

Vlamingen met deze benoeming geen vrede zouden nemen. Deze kwestie wordt verder behandeld.

3. De opgedrongen verwijdering van enkele onbetrouwbaar geachte hogere ambtenaren en de benoeming van nieuwelingen. Verwijdering en benoeming geschieden formeel door het komitee der sekretarissen-generaal (of door een sekretaris-generaal binnen zijn ressort) maar op initiatief en onder zware druk van de bezettende overheid. De opvallendste benoeming op het hoogste niveau was die van Viktor Leemans tot sekretaris-generaal van economische zaken op 12 augustus 1940. Hij kwam in de plaats van de door de *Militärverwaltung* onbetrouwbaar geachte en daarom geweerde baron Snoy. Opvallend, die benoeming, omdat Leemans de eerste Vlaming was die, hoewel geen administratief ambtenaar, tot de hoogste functie in een ministerieel departement geroepen werd. Zijn naam had vóór 10 mei 1940 een bekende klank in radikaal-Vlaamse kringen. Ook daarop komen wij nog terug.

4. Het initiatief tot de oprichting van een Kommissie voor Taaltoezicht belast met de controle over de toepassing van de vóór de bezetting reeds van kracht zijnde Belgische taalwetten (26). Het viel in goede aarde vermits enkele sekretarissen-generaal zich sedert het begin van de bezetting ernstig bezorgd maakten om het strikte naleven van bedoelde wetten (27). Het besluit van het komitee

(26) Reeder aan Vossen, sekretaris-generaal van binnenlandse zaken, 23 juli 1940 (*GRMA*, T-501, r. 102, fr. 781-782). Het schrijven van Reeder aan Vossen kwam voor het eerst ter sprake op de vergadering van het komitee der sekretarissen-generaal van 25 juli (*Verslagen sekret.-gen.*, 25 juli 1949). Reeder drong op spoed aan. Het zou nog een maand duren voordat de kommissie werd opgericht.

(27) Reeds 25 mei had Vossen de noodzakelijkheid doen uitkomen "nu meer dan ooit" de taalwet te eerbiedigen ("*la nécessité qu'il y a, en ce moment, plus que jamais, de respecter la loi linguistique*"). Aanleiding tot de opmerking van Vossen was het overleggen door Delmer, voorzitter van het komitee, van een eentalig Franse mededeling van het Vast Sekretariaat voor de werving van het Rijkspersoneel (*Verslagen sekret.-gen.*, 25 mei 1940). Op de vergadering van 14 juni had Delhaye (Volksgezondheid en Voedselvoorziening) zijn kollega's meegedeeld dat bij hem, van verscheidene zijden, buitengewoon krachtig was aangedrongen in zijn departement een of meer taaladjunkten te benoemen. Waarop Vossen andermaal de aandacht gevestigd had op de absolute noodzakelijkheid de bestuurlijke taalwet toe te passen en Delhaye aangeraden een taaladjunkt in dienst te nemen, liefst een Vlaming. Het komitee had daarmee zijn instemming betuigd, met de beperkende voorwaarde dat voor die functie geen "politieke persoonlijkheid" in aanmerking kwam, wel "*une personne ayant une certaine notoriété*" (*Verslagen sekret.-gen.*, 14 juni 1940). De dag daarop had het komitee zich weer over de kwestie moeten buigen naar aanleiding van een schrijven van Borginon : de Vlaamse senator wenste de lijst te ontvangen van de diensthoofden en hun taaladjunkten. Toen was het besluit getroffen de taaladjunkten die hun post verlieten hadden en intussen nog niet teruggekeerd

houdende de oprichting van de commissie dateert van 28 augustus (28). Drijvende kracht in de schoot van dit organisme, dat drie leden telde, zou Florimond Grammens worden (29). Ook zijn naam had een bekende en zelfs sympatieke klank in Vlaamse (niet alleen radikale) kringen : als de "Vlaamse schilder" had hij in de jaren dertig doortastend en ten slotte niet zonder sukses geijverd voor de toepassing van de Belgische taalwetten (30). Tegen het voorstel van de *Militärverwaltung* tot oprichten van de commissie blijkt het comité geen bezwaar te hebben geopperd. De oppositie van Vossen (Binnenlandse Zaken), daarin gesteund door de voorzitter en "ettelijke kollega's", ging tegen Grammens, eerst als voorzitter, vervolgens als gewoon lid (31). Het comité slaagde erin hem als

waren, door nieuwe te vervangen. Het moesten echter ambtenaars zijn (*Verslagen sekret.-gen.*, 15 juni 1940). 26 juni was Delhaye weer ter sprake gekomen in verband met de toepassing van de bestuurlijke taalwet in zijn departement toen Verwilghen (Arbeid en Sociale Voorzorg) zei het bezoek van een niet nader genoemde personaliteit te hebben ontvangen (A. Devèze ? ) die eveneens op "een strikte en integrale toepassing van de taalwet" had aangedrongen. Volgens Verwilghen (sprak hij zijn eigen mening uit of die van de bezoeker ? ) was het optreden van Borginon vooral gericht tegen Economische Zaken en Voedselvoorziening-Volksgezondheid. Het zou derhalve betamen, aldus het besluit van Verwilghen, dat de voorzitter van het comité, Delhaye over de kwestie ging onderhouden. Immers, "*pour le département du ravitaillement et de la santé publique surtout, la question est d'actualité*". Delmer had daarop besloten Delhaye een bezoek te brengen (*Verslagen sekret.-gen.*, 26 juni 1940).

(28) *Staatsblad* 30 augustus 1940, blz. 577.

(29) Voorzitter : H. De Vleeschauwer, hoogleraar te Gent; Waals lid : Gaillard, ambtenaar bij het provinciebestuur van Brabant (*Staatsblad* 30 augustus 1940, blz. 579-580).

(30) Vanderpoorten, minister van binnenlandse zaken, gaf dit impliciet toe in februari 1940 toen hij in de Kamer antwoordend op een tussenkomst van Grammens bij de bespreking van de begroting, zei : "Indien alle Vlamingen ons een handje zouden toesteken, dan zouden de heren Grammens en zijn navolgers hun werking kunnen staken." (*40 jaar heldhaftige Uilenspiegelkamp*, blz. 192.)

(31) Vgl. *Verslagen sekret.-gen.*, 25 juli (Grammens mag geen voorzitter worden); 26 juli (als voorzitter zouden in aanmerking komen P. Heymans, van de Nationale Maatschappij voor Krediet aan de Nijverheid, en Clottens, eredirekteur bij het ministerie van landbouw, "*considéré comme un flamand très pur*"); 19 augustus (na onze stappen ondernomen bij de bezettende overheid, aldus Vossen, komt Grammens niet meer in aanmerking voor het voorzitterschap van de commissie, maar het is mogelijk dat hij lid wordt; nadat hij ook de kandidatuur-Borginon als voorzitter had doen afwijzen stelt Vossen voor een beroep te doen op de Gentse hoogleraar H. De Vleeschauwer, "*parfait bilingue*"); 27 augustus (De Vleeschauwer heeft het voorzitterschap aanvaard; Vossen zegt dat Grammens hem persoonlijk meegedeeld heeft niet als lid in de commissie te willen zetelen; de bezettingsautoriteit zou Vossen echter geïnformeerd hebben dat Grammens wel deel zal uitmaken van de commissie; Vossen stelt de kwestie dan principieel : geen bezwaar tegen de commissie, wel tegen Grammens,

voorzitter te weren ofschoon de *Militärverwaltung* aanvankelijk vast besloten scheen hem voor die funktie toch op te dringen (32). Een poging bij von Craushaar, *Militärverwaltungsvizechef*, 27 of 28 augustus, om Grammens ook als lid te weren bleef zonder resultaat. De delegatie van het komitee kreeg te horen dat volharden in de weigering Grammens als medewerker te aanvaarden, "tot ernstige gevolgen" zou kunnen leiden. Het klonk als een ultimatum. Noodgedwongen besloot het komitee dus tot de benoeming van Grammens (33). Voor de *Militärverwaltung* was hier weer een stuk *Flamenpolitik* verwezenlijkt, vermits de kommissie tot opdracht had de wettelijkheid te vestigen en de Vlamingen meteen de zekerheid te

*"élément qui par son passé turbulent a provoqué maintes manifestations au sein de la partie flamande du pays... La désignation de M. Grammens jetterait le trouble et la zizanie entre les deux groupes linguistiques dont est composée la population..."*).

(32) 4 augustus 1940 stelde Reeder vast dat het komitee van de sekretarissen-generaal instemde met de oprichting van de kommissie voor taaltoezicht en met de benoeming van twee leden, maar zich verzette tegen het voorzitterschap van Grammens. "*Der Militärbefehlshaber beabsichtigt nicht, von seiner Forderung auf Berufung des Grammens Abstand zu nehmen. Den Generalsekretären wird eine entsprechende Mitteilung zugehen.*" (*Tätigkeitsbericht* Reeder nr. 7, 4 augustus 1940. *GRMA*, T-501, r. 102, fr. 782.) 22 augustus, dat is kort na de eerste stap van Vossen bij de *Militärverwaltung* tegen het voorzitterschap van Grammens (zie vorige noot) was de beslissing voor Reeder gevallen : voorzitter De Vleeschauer, Vlaams lid Grammens, Waals lid Gaillard (*10-Tagebericht* Reeder nr. 3, 22 augustus 1940. *GRMA*, T-501, r. 102, fr. 386-387).

(33) "*Le Comité se trouvant dans une situation difficile est acculé à l'acceptation de cette candidature. Aussi les membres ont-ils signé l'arrêté dont il s'agit.*" (*Verslagen sekret.-gen.*, 29 augustus 1940). Vossen zou na de oorlog verklaard hebben dat de *Militärverwaltung* met een *Zivilverwaltung* gedreigd had indien Grammens niet benoemd werd (*40 jaar heldhaftige Uilenspiegelkamp*, blz. 246-247). Het argument lijkt in deze vorm weinig geloofwaardig. Men zou nauwkeurig dienen te weten welk dreigement de *Militärverwaltung*, volgens Vossen, geuit heeft. Over de aard van het bezettingsregime besliste niet zij, maar Hitler. Het is twijfelachtig of Reeder, via het OKH en het OKW, de kwestie aan Hitler persoonlijk voorgelegd zou hebben. De versie van Grammens over de voorgeschiedenis van zijn benoeming in *40 jaar heldhaftige Uilenspiegelkamp*, blz. 204-207. Op het proces-Grammens voor het krijgshof te Brussel, in juni 1949, beweerde de verdediging in haar besluiten dat "alle elementen der zaak erop wijzen dat de kandidatuur van betichte door hem [Vossen] aangeworven werd" (blz. 247). Dit laatste is in tegenspraak met de houding van Vossen zoals zij blijkt uit de verslagen der vergaderingen van het komitee der sekretarissen-generaal.

geven beschermd te zijn tegen "fremdvölkische Uebergriffe" (34).

5. De eigenmachtige oprichting, 6 september, van een commissie, onder voorzitterschap van de bekende activist A. Borms, ter uitvoering van de zgn. herstelverordening ten gunste van de na de Eerste Wereldoorlog wegens kollaboratie met de bezetter veroordeelde activisten (35). Aan de conceptie van deze verordening, gesteund op een betwistbare interpretatie van het amnestie-artikel in het wapenstilstandsverdrag van Compiègne (36), waren de sekretarissen-generaal ten enenmale vreemd gebleven. Van Reeders officiële mededeling namen zij akte zonder hem zelfs ontvangst te melden van zijn schrijven. Zij weigerden verder enige medewerking aan de toepassing van de verordening door niet in te gaan op zijn verzoek, een vertegenwoordiger van de staat in de Bormskommissie te benoemen (37). Deze uitsluitend Duitse maatregel blijft hier dan ook buiten verdere beschouwing.

\*

\* \*

(34) Verslag Reeder *Flamenfrage* (zie noot 3), blz. 8. In een interview dat Reeder in oktober 1940 toestond aan de hoofdredakteur van de *Welt-Presse-Dienst* verklaarde de *Militärverwaltungschef*: "Der Verwirklichung des flämischen Gleichberechtigungsanspruches auf sprachlichem Gebiet dient die Einsetzung einer mit durchgreifenden Vollmachten ausgestatteten Sprachkommission, die Flandern von der Verwelschung endgültig befreien wird." (GRMA, T-501, r. 94, fr. 716.) Anders dan Reeder het hier voorstelt had de commissie voor taaltoezicht geen "volmacht". Zij had alleen een advizerende bevoegdheid (vgl. art. 3 van het besluit van 28 augustus 1940). - Over het doel van de Taalkontrolekommissie schreef de *Gruppe Kultur* van de *Militärverwaltung* in een niet nader gedateerd jaarverslag 1940-41 het volgende: "Sie hat in erster Linie die Aufgabe, die an sich brauchbare doch vom belgischen Staat häufig verleugneten Sprachgesetze von 1932-35 durchzuführen und damit die Sicherung der Volkstumsverhältnisse zu verbürgen. Sie bedeutet sogleich für die Militärverwaltung eine unentbehrliche Stufe im kulturpolitischen Aufbau, weil ihre Arbeit wesentlich für die Ausschaltung überfremder französischer Einflüsse auf die Germanische Volkstumsgruppe ist." (Bundesarchiv Koblenz, NS 30/132.)

(35) *Verordeningen van de Militaire Bevelhebber voor het bezette gebied*, Brussel, 1940, blz. 62-65.

(36) A.W. WILLEMSSEN, *Het Vlaams-nationalisme. De geschiedenis van de jaren 1914-1940*, Utrecht, 1969 (tweede uitgave), blz. 222. H.J. ELIAS, *Vijfentwintig jaar Vlaamse beweging 1914-1939*, II, Antwerpen, 1969, blz. 191-192.

(37) *Verslagen sekret.-gen.*, 10 september, 8 en 9 oktober 1940. De beslissing werd getroffen met eenparige stemmen min één (die van de nieuwe sekretarissen-generaal van economische zaken).



De eerste vier maatregelen zijn uitingen van een personeels-politiek waarvan Reeder het vanzelfsprekende doel duidelijk omschreef in zijn programma-rapport over de *Flamenfrage* van 31 juli 1940 : het geleidelijke opsporen en mobilizeren in het bezette gebied van alle krachten die tot een volledige samenwerking met Duitsland bereid zijn (38). De voorgeschiedenis der benoeming van een *homo novus* als Leemans tot sekretaris-generaal van economische zaken verdient bijzondere aandacht omdat ze revelerend is voor de verhouding bezettingsbestuur-komitee der sekretarissen-generaal in die "wondere zomer" van 1940 (39) en tevens een sprekend voorbeeld biedt van de wijze waarop de bezetter door scherpe controle op de Belgische administratieve tuchtmaatregelen erin geslaagd is, binnen de grenzen van de wettelijkheid en zonder een beroep te doen op het VNV als organisatie, een stuk *Flamenpolitik* te verwezenlijken.

Eerst moeten wij nog even terug naar het veto van Reeder medio juli tegen de benoeming van Bekaert, 's konings kandidaat voor de nieuwe funktie van kommissaris-generaal voor de administratie. Zonder de kwestie in haar geheel te behandelen - zij hoort thuis bij de studie van de koningskwestie gedurende de eerste maanden van de bezetting (40) - dient hier toch de voorgeschiedenis van Reeders merkwaardige beslissing te worden geschetst. Zij houdt trouwens verband met zijn plan tot reorganisatie van de Belgische administratie aan de top - van welk plan de benoeming van Leemans een essentieel element vormt.

Het initiatief tot het benoemen, door de sekretarissen-generaal, van een kommissaris-generaal voor de administratie ging uit van koning Leopold zelf. De nieuwe gezagsdrager zou een soort super-sekretaris-generaal zijn vermits hij het komitee van deze top-ambtenaren zou voorzitten en hun activiteiten koördineren. Het voorstel dat hem door Frédéricq, kabinetschef van de koning, was

(38) Verslag Reeder *Flamenfrage* (zie noot 3), bl. 28.

(39) De treffende uitdrukking ontleen wij aan E. FRAENKEL-VERKADE in de inleiding tot haar magistrale bronnenuitgave *Correspondentie van Mr. M.M. Rost van Tonningen*, I, 1921-mei 1942, 's-Gravenhage, 1967, blz. 80 (*Rijksinstituut voor Oorlogsdokumentatie, Bronnenpublicaties, Dokumenten*, nr. 1.)

(40) Deze poging van Leopold III enige invloed uit te oefenen op de Belgische administratie ligt, met andere omstandigheden, ten grondslag aan Hitlers wantrouwen ten opzichte van de Koning. Het mag zonderling genoemd worden dat van leopoldistische zijde nooit de aandacht gevestigd werd op dit aspekt van de koningskwestie in 1940 zoals Hitler ze toen zag. De kwestie wordt nader behandeld in onze studie over de vestiging van een *Zivilverwaltung* in België en Noord-Frankrijk (in voorbereiding).

voorgelegd op 4 juli ter bespreking inleidend, omschreef Delmer, voorzitter van het komitee, de bedoeling van Leopold aldus : de Belgische administratie in handen te houden door de Duitsers vóór te zijn in hun streven met slechts één verantwoordelijke persoon te doen te hebben voor elke belangrijke sektor in het openbare leven (41). (De benoeming van H. Verwilghen tot kommissaris-generaal voor 's lands wederopbouw was een sprekende illustratie van dit streven. De *Militärverwaltung* zinde toen ook op één verantwoordelijke man voor landbouw en ravitaillering, één voor prijzen-beheersing, één voor economie.) Eenparig verzetten de sekretarissen-generaal zich tegen de beoogde hervorming omdat zij op een grondige wijziging van de administratieve opbouw van het land neerkwam, hetgeen door geen enkele wettekst gerechtvaardigd kon worden. "Integendeel", oordeelde Delmer beslist namens het komitee in een brief van 4 juli aan Frédéricq, "zij blijkt grondig in tegenspraak te zijn met de beginselen van ons publiek en administratief recht" (42).

Frédéricq erkende dat dit juridisch argument tegen voogdij door een kommissaris-generaal over de sekretarissen-generaal "zeer stevig" was. Maar, merkte hij zonder dralen op, "de feiten moeten thans voorrang hebben op juridische beschouwingen" (43). De aandrang van het hof bracht de sekretarissen-generaal aan het wankelen. 5 juli verklaarden zij zich principieel akkoord met de benoeming van een kommissaris-generaal voor de administratieve koördinatie (44). Opmerkelijke verbazing echter bij Frédéricq en Wodon toen de sekretarissen-generaal hem voorhielden dat slechts een ambtenaar van de administratie of een magistraat in aanmerking kwam voor de nieuwe functie. Waarom, vroegen de twee woordvoerders van de koning, kan Bekaert niet benoemd worden? (Voor de eerste maal viel hier de naam van de kandidaat.) Hij is toch "*un homme nouveau, indépendant, sans aucune attache avec la politique ou la finance... En haut lieu sa candidature est appuyée sans réserve.*" Verwierpen de sekretarissen-generaal 's konings voorstel, dan zouden zij de "zware verantwoordelijkheid" torsen, deze "laatste kans" niet gegrepen te hebben om het bestuur in Belgische handen te houden. De woordvoerders van het komitee, Delmer, Vossen en Plisnier,

(41) *Verslagen sekret.-gen.*, 4 juli 1940 (*Kamer van volksvertegenwoordigers, 1949-1950, dokument 122*, blz. 58 en 33. *Recueil de documents publiés par le secrétariat du Roi. Supplément*, blz. 95-96).

(42) Als vorige noot. Vgl. nog Delmer aan Frédéricq, 4 juli 1940 (*Kamer van volksvertegenwoordigers*, als boven, blz. 59).

(43) *Verslagen sekret.-gen.*, 5 juli 1940 (*Kamer van volksvertegenwoordigers*, als boven, blz. 60 en 34. *Recueil. Supplément*, blz. 97).

(44) Als vorige noot.

zwichtten toen voor wat zij zelf het "gezagsargument" noemden. Zij konden echter niet nalaten, op hun beurt, Frédéricq en Wodon (versta : de koning) te wijzen op *hun* "grote verantwoordelijkheid" (45). Na deze uiteenzetting besloot het komitee andermaal toe te geven aan de aandrang van de koning en Bekaert te benoemen. Vanzelfsprekend zou het benoemingsbesluit, alvorens in het Staatsblad te verschijnen, ter goedkeuring worden voorgelegd aan Reeder. Wij schrijven 6 juli (46).

Ruim een week ging voorbij. Toen kwam voor het hof een kink in de kabel : Reeder weigerde zijn goedkeuring. Delmer bracht zijn kollega's het nieuws op de komiteevergadering van 15 juli. "De kandidatuur van de heer Bekaert", hoorden zij uit de mond van hun voorzitter, "werd niet aanvaard omdat de bevolking van het Vlaamse landsgedeelte geen vrede zou kunnen nemen met die benoeming." Reeder had Delmer nog verzocht binnen drie dagen "een vooraanstaande persoonlijkheid" voor het nieuwe ambt voor te dragen. Delhaye stelde toen voor Heymans, goeverneur van de Nationale Maatschappij voor Krediet aan de Nijverheid, te polsen. "Hij is een Vlaming, spreekt vlot Duits, beschikt over het nodige prestige om op voet van gelijkheid met de Duitse overheid te onderhandelen" (47). Nadat Delmer en Plisnier de volgende dag (16 juli) de grote verdiensten van de mogelijke kandidaat nog eens met klem aange-toond hadden, besloot het komitee eenparig Heymans kandidaat te stellen (48).

Frédéricq gaf zich evenwel nog niet gewonnen. Toen Delmer hem kort daarop over de kandidatuur-Heymans inlichtte stelde de kabinetschef voor "met klem" erop aan te dringen (bij de sekretarissen-generaal) geen afstand te doen van de kandidatuur-Bekaert. Dat de Vlamingen met Bekaert geen vrede zouden nemen kan geen gewicht in de schaal werpen, zo meende Frédéricq. De Duitsers kunnen uit zichzelf toch niet weten of Bekaert al dan niet de

(45) *Verlagen sekret.-gen.*, 6 juli 1940 (*Kamer van volksvertegenwoordigers*, als boven, blz. 122. *Recueil. Supplément*, blz. 98).

(46) Als vorige noot.

(47) *Verlagen sekret.-gen.*, 15 juli 1940 (*Kamer van volksvertegenwoordigers*, als boven, blz. 36. *Recueil. Supplément*, blz. 99-100).

(48) *Verlagen sekret.-gen.*, 16 juli 1940 (*Recueil. Supplément*, blz. 100. Ontbreekt in *Kamer van volksvertegenwoordigers, 1949-1950, dokument 122*).

geschikte persoon is (49). Na het veto van Reeder had Delmer blijkbaar geen illuzies meer over Bekaerts kansen. Want op 17 juli, na de uiteenzetting van de voorzitter, besloot het komitee wel de *Militärverwaltung* dringend te verzoeken Bekaert te benoemen, maar terzelfdertijd Heymans als tweede kandidaat voor te dragen voor het geval zij Bekaert bleef afwijzen. Om de kandidaat Heymans krachtige steun te bezorgen zouden Delmer en Vossen "enkele Vlaamse voorname personen" polsen (50). Of de dubbele kandidatuur formeel werd ingediend blijkt niet uit het bronnenmateriaal.

Het wachten was nu op de reactie van Reeder. 19 juli stelde het komitee vast "tot dusver geen antwoord te hebben ontvangen van de Duitse overheid betreffende de aanwijzing van de kommissaris-generaal voor de administratieve coördinatie" (51). Het kwam 1 augustus in de vorm van een uitvoerige brief van Reeder aan Delmer waarin de *Militärverwaltungschef* zijn hervormingsplan voor de Belgische topadministratie uiteenzette: hergroepering van sommige departementen, verwijdering van drie sekretarissen-generaal, voorstel tot opvolging van de ontslagen sekretaris van economische zaken Snoy door Leemans, welk laatste feit wij uitvoerig opnieuw zullen behandelen bij het verhaal van de voorgeschiedenis van Leemans' benoeming (52). Van belang is intussen vast te stellen dat Reeder Delmer de volgende dag mondeling meedeelde voorlopig af te zien van de oprichting van een kommissariaat-generaal voor de administratie (53) - wat bewijst dat het motief waarop de koning zich beriep om zijn initiatief te rechtvaardigen, geen louter verzinsel

(49) "*M. Frédéricq lui [Delmer] a proposé d'insister vivement pour que l'on maintienne la candidature de M. Bekaert. Ce n'est pas une raison, pense-t-il, parce que M. Bekaert ne rencontrerait pas l'agrément de la population flamande, qu'il ne peut occuper le poste visé, les autorités allemandes ne pouvant savoir par elles-mêmes si oui ou non M. Bekaert est la personnalité idoine.*" (*Verslagen sekret.-gen.*, 17 juli 1940. *Kamer van volksvertegenwoordigers*, als boven, blz. 36-37. Deze uitspraak van Frédéricq ontbreekt in *Recueil. Supplément*, blz. 100.).

(50) Als vorige noot.

(51) *Verslagen sekret.-gen.*, 19 juli 1940 (*Kamer van volksvertegenwoordigers*, als boven, blz. 37).

(52) Hierachter blz. 30 en vv.

(53) *Verslagen sekret.-gen.*, 2 augustus 1940.

was (54).

Twee feiten dienen hier goed te worden onderscheiden : het verzet van Reeder tegen de kandidatuur-Bekaert, dat dateert van medio juli, en de verklaring van de *Militärverwaltungschef* aan Delmer, veertien dagen later, geen belangstelling meer te hebben voor een kommissaris-generaal voor de administratie. De verklaring van het eerste feit mag gezocht worden in de felle negatieve reactie van het VNV. Zodra bekend werd dat de koning Bekaert wenste benoemd te zien tot de nieuwe functie heeft het VNV "zich met alle macht tegen deze kandidatuur verzet" (55). De doeltreffendheid van dit verzet bewijst dat het VNV in de zomer van 1940 over een noemenswaardige negatieve invloed beschikte ofschoon, zoals reeds aangestipt, de *Militärverwaltung* het toen nog niet nodig achtte op het VNV als organisatie beroep te doen voor de verwezenlijking van haar *Flamenpolitik*.

Op minder vast terrein beweegt men zich, zoekend naar de verklaring van Reeders gebrek aan belangstelling, einde juli, voor een kommissariaat-generaal voor de administratie, een dienst waarvan hij de oprichting enkele weken voordien zelf gewenst had. Misschien leren de data hier iets.

23 juli, acht dagen na het veto tegen Bekaert, nam Reeder kennis van een uiterst belangrijk *Führerentscheid* van de 14e met instructies betreffende de te voeren *Flamenpolitik* en, vooral, de politieke behandeling van de koning (56). De *Konsiderans* was een

(54) In zijn zg. politiek testament van 25 januari loochent Leopold III gepoogd te hebben enige invloed uit te oefenen op de Belgische administratie. "*L'on m'a prêté des ingérences dans le domaine administratif: j'affirme être resté complètement étranger tant au choix qu'à la question des secrétaires-généraux.*" (L. SCHEPENS, 1940. *Dagboek van een politiek conflict*, Tielt, 1970, blz. 229.) In juli 1940 poogde de Koning ook van Zuylen te doen benoemen tot sekretaris-generaal van buitenlandse zaken (hierachter, noot 151). Was Leopold in zijn opzet geslaagd, dan zou zij, via Bekaert en van Zuylen, het beleid der sekretarissen-generaal krachtig hebben kunnen beïnvloeden. In het bekende *Recueil de documents* in 1949 uitgegeven door het sekretariaat van de koning (*Supplément*, blz. 95, noot 1) beweert J. Pirenne dat het de bezetter erom te doen was een Duitse "*Führer*" tot kommissaris-generaal voor de administratie te doen benoemen. De toenmalige sekretaris-generaal van de koning zal wel geweten hebben dat er, van Duitse zijde, nooit sprake was van de benoeming van een Duitser.

(55) Schriftelijke mededeling van H.J. Elias.

(56) Keitel aan von Brauchitsch, 14 juli 1940 (*Akten zur deutschen auswärtigen Politik*, D, X, nr. 167, blz. 174).

opsomming van de feiten die Hitlers ontstemming over de koning hadden uitgelokt en de strenge voorschriften met betrekking tot de controle op de vorst verklaren. "De Belgische koning heeft ettelijke pogingen ondernomen om voor zijn land en volk faciliteiten te bekomen; hij heeft herhaaldelijk om een ontvangst door de Führer verzocht (57); ten slotte heeft hij tweemaal gezant Kiewitz (58) met verscheidene wensen bij de Führer afgevaardigd (bijv. vrijlating van *alle* krijgsgevangenen, dus ook van de Walen; *toekenning van bepaalde zeggenschap in de administratie van het land* (59); betrekkingen met de Belgische autoriteiten enz.) De Führer heeft geen beslissing getroffen en instructies gegeven al deze kwesties dilatorisch te behandelen."

Wellicht is het niet vermetel te veronderstellen dat Reeder, na de ontvangst van Hitlers instructies van 14 juli, het raadzaam geacht heeft afstand te doen van zijn plan tot benoeming van een kommissaris-generaal voor de administratie en er de voorkeur aan gegeven heeft de Belgische administratie aan de top (die hij niet hoog schatte) de reorganiseren door de maatregelen opgesomd in zijn schrijven van 1 augustus aan Delmer. De verwezenlijking van Reeders tweede plan werd aanzienlijk vergemakkelijkt door een omstandigheid waarop wij nu eerst dienen in te gaan. Daaruit zal dan blijken dat de benoeming van Leemans een sluitend element was in de beoogde hervorming en dat de personeelspolitiek van de *Militärverwaltung* in de zomer van 1940 in haar geheel als een uiting mag beschouwd worden van haar voorzichtige, want formeel wettelijke *Flamenpolitik*.

Men weet dat in de meidagen van 1940 talrijke ambtenaren naar Frankrijk waren uitgeweken. Einde juni-begin juli 1940, nadat ook Frankrijk de wapens had gestrekt, waren zij in groten getale naar België teruggekeerd. Het initiatief, hun geval te onderzoeken met het oog op het treffen van sancties tegen degenen die zonder wettige toestemming hun post verlaten hadden, is uitgegaan van de in het

(57) Anders dan de leopoldistische versie het voorstelt zou de koning dus in juni-juli 1940 Hitler om een onderhoud verzocht hebben ?

(58) Kiewitz was als *Adjutant des Führers bei S.M. dem König der Belgien* belast met de bewaking van de krijgsgevangen vorst.

(59) Kursivering van ons.

land gebleven sekretarissen-generaal, meer bepaald, lijkt het, van Nyns, sekretaris-generaal van openbaar onderwijs (60). In hun disciplinair optreden - dat Reeder "demonstratief" zou noemen (61) - achtten de leiders der ministeriële departementen die in het land gebleven waren zich gesteund door de publieke opinie, die echter niet steeds in staat was te onderscheiden tussen een wettige uitwijking en een onverantwoorde vlucht of postverlating (62). Van haar kant heeft de *Militärverwaltung* er handig gebruik van gemaakt om als onbetrouwbaar aangeschreven staande ambtenaren van hun taak te doen ontheffen. Zij kon dat door de Belgische tuchtmaatregelen aan haar strenge controle en goedkeuring te onderwerpen. De bezetter werd aldus het pad geëffend om in de nieuwe machtsverhoudingen betrouwbaar geachte elementen naar sleutelposities in de staat te

(60) Dat blijkt althans uit de verslagen der vergaderingen van het komitee der sekretarissen-generaal. Nyns was de eerste die de kwestie te berde bracht. Welke houding moet aangenomen worden tegen rijksambtenaren die hun post verlaten hebben? vroeg hij 31 mei al. De volgende dag behandelde hij de kwestie opnieuw. Hij had door zijn diensten een nota doen opstellen. 4 juni herinnerde hij aan de sankties die eventueel tegen postverlaters getroffen konden worden (*Verslagen sekret.-gen.*, 31 mei, 1 en 4 juni 1940).

(61) *Tätigkeitsbericht* Reeder aan het OKH nr. 7, 4 augustus 1940 (*GRMA*, T-501, r. 102, fr. 798). De term "demonstratief" moet hier zo begrepen worden dat de sekretarissen-generaal, door het treffen van tuchtmaatregelen, tegemoet wilden komen aan de verontwaardiging van de openbare mening, uitgelokt door de postverlaters. Vgl. nog het verslag van Reeder aan het OKH over het beleid van de *Militärverwaltung* gedurende het eerste bezettingsjaar, niet gedateerd, einde juni-begin juli 1941 (*GRMA*, T-501, r. 104, fr. 776).

(62) Vgl. *Verslagen sekret.-gen.*, 5, 6 en 8 juli 1940. "Il [Delmer] estime qu'il faudra se montrer très prudent quand viendra le moment d'envisager leur réintégration dans les cadres administratifs" (5 juli). "Si l'on n'y prend garde, l'opinion publique pourrait s'émouvoir de certaines réintégrations intempestives" (opmerking van Hubrecht, waarnemend sekretaris-generaal van justitie, 5 juli). Vossen en Plisnier steunden in de vergadering van 6 juli het voorstel van Verwilghen, het geval van de betrokken ambtenaren te doen onderzoeken door een kommissie van magistraten: "Cette proposition ... aura l'avantage de calmer l'opinion publique." Delhaye sprak op 8 juli in dezelfde zin: "Il s'agit de calmer l'opinion publique encline à critiquer violemment les fonctionnaires qui reprennent du service." Toen de sekretarissen-generaal die uit Frankrijk teruggekeerd waren Delmer, voorzitter van het komitee, vroegen of zij op het *Te Deum* van 21 juli mochten verschijnen, besloot het komitee te antwoorden "qu'ils avaient la liberté d'y être présents, mais qu'ils ne devaient pas occuper les places réservées aux secrétaires-généraux actuellement en exercice" (*Verslagen sekret.-gen.*, 20 juli 1940).

loodsen (63).

Uiterst behendig en tevens voorzichtig was in deze aangelegenheid het beleid van de Duitsers. De *Militärverwaltung* te Brussel was toch een *Aufsichtsverwaltung*. Essentieel bestond haar taak erin te regeren, vanop een afstand de Belgische administratie te leiden en te controleren (64). Uiteraard was er haar veel aan gelegen het administratieve apparaat niet te ontwrichten en in zijn geheel aan de gang te houden. Alleen wanneer het haar absoluut noodzakelijk bleek voor het waarborgen van de Duitse belangen greep zij rechtstreeks in, hetzij door eigen verordeningen, hetzij (en dit was meestal het geval op het gebied van de personeelspolitiek) door een veto tegen het in dienst houden van personen die haar geen vertrouwen inboezemden en tegen hun vervanging door ongewenste kandidaten. Daarom heeft de *Militärverwaltung* het nodig geoordeeld scherp toe te zien op de Belgische tuchtmaatregelen tegen ambtenaren die in de meidagen niet op hun post gebleven waren. Zij zorgde voor een aanvulling door de te zijner tijd bekende verordening van 18 juli "inzake het uitoefenen van een openbare bedrijvigheid" (65).

Deze verordening bezorgde de bezettende overheid de juridische basis om Belgische ambtenaren die weliswaar hun post verlaten hadden maar krachtens een beslissing van een Belgische commissie van onderzoek weer in dienst mochten treden, toch uit de administratie te verwijderen. Artikel 2 bepaalde inderdaad, in algemene termen, dat alle personen die "een openbare bedrijvigheid" hadden uitgeoefend en tengevolge van oorlogsomstandigheden het land verlaten hadden, slechts "met de uitdrukkelijke toelating" van de *Militärbefehlshaber* opnieuw hun functie mochten opnemen. Van dit *Genehmigungsrecht*, dat feitelijk een veto betekende, heeft von Falkenhausen ruim gebruik gemaakt om de Belgische administratie te

(63) Het zou interessant zijn nauwkeurig te kunnen nagaan hoe en wanneer de leiding van de *Militärverwaltung* ertoe kwam een administratieve zuiveringspolitiek te voeren. Aanvankelijk scheen zij zich op dit terrein niet te willen begeven. Nog 29 juni 1940 zou von Falkenhausen aan Hendrik Deman verklaard hebben: "*Nous n'avons pas l'intention d'intervenir dans les questions intérieures belges... Aucune vexation ne sera exercée contre les fonctionnaires et autres Belges qui ont cru devoir fuir en France; au contraire, nous faisons tout pour faciliter leur retour.*" (Memorandum van Deman aan de voorzitter van de Senaat; uit Bern, 30 september 1947, document nr. 4).

(64) DE JONGHE, *aang. art.* (zie noot 5), blz. 71-74.

(65) *Verordnungsblatt*, 8. Ausgabe, 25 juli 1940, nr. 1, blz. 132. Nederlandse vertaling in *Verordeningen van de Militaire Bevelhebber voor het bezette Belgisch gebied*, blz. 40-41. De verordening is vooral bekend omdat zij in artikel 1 "de leden van de voormalige regering-Pierlot", die buiten het land verblijven, de toegang tot het bezette België verbood.



zuiveren. Artikel 3 van de verordening van 18 juli 1940 ging nog veel verder : de militaire bevelhebber behield zich het recht voor personen die niet onder toepassing van artikel 2 vielen (versta : personen die het land *niet* verlaten hadden) de uitoefening van een "openbare bedrijvigheid" te verbieden. Dat was het *Amtsverbot*. Daar de verordening naderhand ook toepasselijk verklaard werd op al degenen die een "leidende functie" bekleedden in het politieke, sociale en economische leven, in pers en radio, werd zij spoedig door de *Militärverwaltung* als een probaat aangewend om zich volledig met de Belgische tuchtmaatregelen te bemoeien en de Belgische administratie te zuiveren door het aan de dijk zetten van een massa "politiek onbetrouwbare of onbekwame ambtenaren" (66). Zij bood vooral dit psychologisch voordeel : de Duitsvijandige elementen, die voor het merendeel gevlucht waren, konden uitgeschakeld worden niet terwille van hun gezindheid maar omdat zij hun post verlaten hadden, een motief waarvoor de bevolking toen veel begrip toonde (67).

Er is van Duitse zijde beweerd dat de verordening van 18 juli 1940 een rechtstreeks gevolg was van het weinig kordate optreden van de Belgische overheid tegen de postverlaters. De maatregelen die de speciale Belgische commissies van advies voorstelden zouden geen andere bedoeling hebben gehad dan "het volk zand in de ogen te strooien". Dus moest de *Militärverwaltung* zich wel opwerpen tot "*Vollstrecker des Volkswillens*" (68). Hoe weinig gegrond deze rechtvaardiging is blijkt wanneer men enkele data met elkaar vergelijkt. De oprichting van de eerste Belgische commissie van advies, de commissie-Simon, belast met het onderzoek van de dossiers der gevluchte burgemeesters, dateert van 12 juli (69). Eén dag later al volgde het besluit van de sekretarissen-generaal nopens de oprichting van een commissie die het geval van de gevluchte

(66) Jaarverslag van Reeder aan het OKH, einde juni-begin juli 1941 (*GRMA*, T-501, r. 104, fr. 777). In zijn *Tätigkeitsbericht* aan het OKH nr. 18 over de periode 1 september-1 december 1941 zou Reeder vaststellen dat er ongeveer 600 ambtenaren krachtens het *Genehmigungsrecht* uit hun functie werden verwijderd (*GRMA*, T-501, r. 105, fr. 241-244).

(67) Jaarverslag van Reeder als voren. Retrospektief verslag, najaar 1944 (*GRMA*, T-501, r. 107, fr. 263).

(68) Aldus Reeder in zijn *Tätigkeitsbericht* aan OKH, nr. 7, 4 augustus 1940 (*GRMA*, T-501, r. 102, fr. 799) en in zijn jaarverslag van einde juni-begin juli 1941 (*GRMA*, T-501, r. 104, fr. 776-777). De uitdrukkingen "zand in de ogen" en "*Vollstrecker des Volkswillens*" komen voor in de teruggevonden fragmenten van het in 1944, na de bezetting, opgestelde retrospectieve verslag over het beleid van de *Militärverwaltung* (*GRMA*, T-501, r. 107, fr. 263).

(69) *Staatsblad* 27 juli 1940, blz. 221.

generaal-ambtenaren, o.m. de sekretarissen-generaal, zou onderzoeken (70). De benoeming van de leden (Wouters, Vossen en Braun) : 14 juli (71). Eer vier dagen verliepen waren de sekretarissen-generaal klaar met het vaststellen van het tarief der sankties die tegen de postverlaters getroffen konden worden (72). Is het aannemelijk dat amper zes dagen (van 12 tot 18 juli) voldoende waren om de *Militärverwaltung* het bewijs te leveren dat de Belgische overheidsdiensten te inschikkelijk waren opgetreden? De waarheid is dat de bezetter spoedig over het juridische argument ("*die Rechtsgrundlage*") wenste te beschikken om onbetrouwbaren, postverlaters of niet, uit het openbare leven weg te werken (73). De verordening van 18 juli, die de aktiviteit van de Belgische kommissies van onderzoek onder toezicht nam, remde of aanvulde, was (om het met de woorden van Reeder zelf te zeggen) "een welkom middel om de gewenste personeelswijzigingen in de leidende staats- en gemeenteambten te beïnvloeden" (74).

Belangrijk is nu op te merken dat het militair bestuur zijn administratieve zuiveringspolitiek als een stuk *Flamenpolitik* beschouwde. Reeds 31 juli - de eerste Belgische tuchtmaatregelen waren toen nog maar pas getroffen - schreef Reeder in zijn hiervóór geciteerd merkwaardig verslag over de *Flamenfrage* dat het onderzoek van de gevallen der gevluichte ambtenaren gegrepen moest worden als een middel om "duitsvijandige krachten" uit te schakelen. "Het onderzoek", oordeelde hij, "treft immers zogoed als uitsluitend Walen en franskiljons en, onder de Vlamingen, in elk geval de twijfelachtige elementen die toch al sedert lang dragers van de westers-demokratische geest en vijanden van een Duitse nieuwe ordening zijn. Ook hier lopen Duitse noodwendigheden en Vlaamse eisen parallel (75)."

(70) *Staatsblad* 17 juli 1940, blz. 126-127.

(71) *Staatsblad* 20 juli 1940, blz. 145.

(72) *Staatsblad* 21 juli 1940, blz. 150-151.

(73) Over § 3 van de verordening van 18 juli (ook personen die in de meidagen niet gevluicht zijn kunnen uit het openbare leven geweerd worden) schreef Reeder terugblikkend in zijn jaarverslag van einde juni-begin juli 1941 aan het OKH : "*Eine weitere Bestimmung ( §3) liess die Entfernung sämtlicher Beamten ohne Rücksicht darauf, ob sie geflohen waren oder nicht, zu und bildete die Rechtsgrundlage zur Beseitigung einer ganzen Reihe von politisch unzuverlässigen oder unfähigen Beamten.*" (GRMA, T-501, r. 104, fr. 777.)

(74) *Tätigkeitsbericht* van Reeder aan OKH nr. 8, 5 september 1940 (GRMA, T-501, r. 102, fr. 909).

(75) Reeder aan het OKH, 31 juli 1940 (als noot 3, blz. 7).

Niet minder duidelijk was de *Militärverwaltungschef* ongeveer een jaar later toen hij, in zijn verslag over de voorbije twaalf maanden bezettingsbeleid, er rond voor uitkwam dat hij van het "demonstratief" disciplinaire optreden van de Belgische administratie tegen de vluchtters gebruik gemaakt had om "*eine weitgehende und gleichzeitig volkstümliche Umbesetzung in den leitenden Stellen ... vorzunehmen* (76)".

Van het *Genehmigungsrecht* waarover von Falkenhausen krachtens de verordening beschikte zou Snoy, sekretaris-generaal van economische zaken, een der eerste slachtoffers worden.

Zoals reeds opgemerkt kwamen talrijke, in de meidagen naar Frankrijk uitgeweken of gevluchte ambtenaren einde juni-begin juli naar België terug. Onder hen vijf sekretarissen-generaal: Castiau (verkeerswezen), Ernst de Bunswyck (justitie), De Winter (landbouw), Mathieu (volksgezondheid) en Snoy (economische zaken). Rekening houdend met de vijandige houding van de publieke opinie ten opzichte van hen die (niet altijd terecht) als postverlaters beschouwd werden, oordeelden de in het land gebleven sekretarissen-generaal het niet raadzaam dat de teruggekeerde kollega's onmiddellijk weer in functie zouden treden (77). Eerst moest een onderzoek ingesteld worden o.m. naar hun gedragingen in Frankrijk na de Belgische kapitulatie. Waren zij de koning wel trouw gebleven (78)? Zo kwam het, na een grondige gedachtenwisseling in

(76) Jaarverslag van Reeder aan het OKH, einde juni-begin juli 1941 (*GRMA*, T-501, r. 104, fr. 776).

(77) Over de publieke opinie, hiervóór, blz. 23.

(78) Het was er de sekretarissen-generaal vooral om te doen, te weten welke houding de naar Frankrijk uitgeweken ambtenaren aangenomen hadden toen de regering-Pierlot hen "van de eed van trouw aan de koning ontbonden had". 5 juli drukte voorzitter Delmer zich aldus uit: "*Il estime qu'il faudra se montrer très prudent quand viendra le moment d'envisager leur réintégration dans les cadres administratifs. Cette réintégration doit évidemment être subordonnée à l'attitude que les fonctionnaires ont prise en dehors du pays occupé, tout en tenant compte de la question de savoir s'ils ont accompagné le gouvernement, s'ils y sont restés attachés ou, si ayant été désignés pour accompagner leur ministre, ils n'ont effectué aucun travail. Il y a lieu également de savoir ce que les intéressés ont fait en présence du fait que le gouvernement a délié les fonctionnaires de leur serment de fidélité envers le Roi. Les fonctionnaires ont-ils signé une déclaration ou simplement pris connaissance de la décision? Le problème est ainsi très complexe et la prudence s'impose péremptoirement.*" (*Verslagen sekret.-gen.*, 5 juli 1940). Op 8 juli viel in het komitee dan ook het besluit dat de generaal-ambtenaren voor een speciale onderzoekskommissie zouden verschijnen. Haar taak zou het zijn te onderzoeken of de uitgeweken ambtenaren "*n'ont pas commis d'acte répréhensible et n'ont pas prêté un nouveau serment*" (*Verslagen*

de schoot van het komitee, tot de oprichting van de hiervóór genoemde kommissie-Wouters. Van deze gedachtenwisseling had Delmer, die als voorzitter van het komitee fungeerde, Reeder en von Craushaar, resp. *Militärverwaltungschef* en *Militärverwaltungsadvicechef*, ambtshalve regelmatig op de hoogte gehouden (79). 8 juli had hij aldus van Reeder vernomen dat geen enkele van de teruggekeerde sekretarissen-generaal zijn functie mocht hervatten zonder uitdrukkelijke toelating van von Falkenhausen - beperking die enkele dagen later bevestiging zou krijgen in de Duitse verordening van 18 juli (80).

Tegen de reïntegratie van de vijf teruggekeerde sekretarissen-generaal opperde de kommissie-Wouters geen bezwaar. Delmer drong er derhalve in de tweede helft van juli bij Reeder op aan de vereiste toelating te verlenen (81). De Winter was de eerste die opnieuw de leiding van zijn departement opnam en zitting mocht nemen in het komitee (26 juli 1940) (82). Het antwoord van Reeder betreffende Castiau, Ernst de Bunswyck, Mathieu en Snoy kwam pas 1 augustus in de hiervóór reeds aangehaalde belangrijke brief aan Delmer. Toen bleek dat het de bezettende overheid om veel meer te doen was dan

*sekret.-gen.*, 8 juli 1940). Bij het begin van de vergadering van 9 juli gaf Delmer een samenvatting van zijn onderhoud met Reeder de vorige dag. Hij bekleemtoonde toen nog eens: "*La mission de ce jury tend surtout à savoir quel est l'état d'esprit et l'attitude qu'ont pris ces fonctionnaires en France.*" (*Verslagen sekret.-gen.*, 9 juli 1940.)

(79) *Verslagen sekret.-gen.*, 8, 9 en 11 juli 1940.

(80) Hiervóór blz. 26. Men merke hierbij op dat de *Militärverwaltung* het *Genehmigungsrecht* reeds toepaste nog vóór het vorm gekregen had in haar verordening van 18 juli 1940.

(81) *Verslagen sekret.-gen.*, 22 juli 1940.

(82) *Verslagen sekret.-gen.*, 26 en 30 juli 1940. De Winter werd op 29 juli door Delmer in het komitee verwelkomd (*Verslagen sekret.-gen.*, 29 juli 1940). Hij was al sedert begin juli terug in het land, maar de sekretarissen-generaal hadden toen besloten dat hij, voorlopig, niet op de vergaderingen van het komitee zou verschijnen (*Verslagen sekret.-gen.*, 5 juli 1940). De *Militärverwaltung* opperde geen bezwaar tegen de reïntegratie van De Winter daar zij de indruk had "*dass Herr De Winter sein Amt mit Umsicht und Tatkraft und in fruchtbarer Zusammenarbeit mit den in Betracht kommenden deutschen Stellen führen wird*" (Reeder aan Delmer, 1 augustus 1940. *GRMA*, T-501, r. 102, fr. 792). Spoedig echter zou het tussen de Winter en de bezettende overheid tot aanhoudende spanningen komen toen de sekretaris-generaal de voedselvoorziening van de Belgische bevolking wenste te beveiligen tegen de Duitse eisen. Het beleid van De Winter en zijn hardnekkige strijd tegen de Duitse organen verdient een nadere studie op grond van het thans beschikbare bronnenmateriaal. Zij zal wellicht tot een ander besluit leiden dan de lichtzinnige veroordeling door Baudhuin in 1945 (*L'économie belge sous l'occupation allemande 1940-1944*, Brussel, 1945, blz. 242).

de reïntegratie of de verwijdering van enkele sekretarissen-generaal. De voorstellen die Reeder aan Delmer mondeling uiteenzette en schriftelijk bevestigde mogen beschouwd worden als de eerste poging van de *Militärverwaltung* om de Belgische administratie aan de top functioneel, en voor een deel ook politiek, aan te passen aan de sedert 28 mei nieuw geschapen toestand (83).

Zakelijk kwamen de Duitse voorstellen op het volgende neer (84).

1. Daar de voedselvoorziening een der dringendste vraagstukken is moeten al de op dit gebied bevoegde diensten gegroepeerd worden in één departement : dat van landbouw en voedselvoorziening, onder leiding van sekretaris-generaal De Winter.

2. Het departement van volksgezondheid en voedselvoorziening heeft geen reden van bestaan meer. Volksgezondheid kan onder een ander departement ressorteren (Binnenlandse Zaken of Arbeid en Sociale Voorzorg). Voor Mathieu en Delhaye is er bijgevolg geen plaats meer als sekretaris-generaal. Tegen Mathieu voert de *Militärverwaltung* aan dat "vruchtbare samenwerking" met hem niet mogelijk is. Aan Delmer zou Reeder gezegd hebben dat "de Vlaamse opinie met het in dienst houden van Mathieu geen vrede zou nemen" (85). Over de toewijding waarvan Delhaye steeds blijk had gegeven is Reeder weliswaar vol lof, maar hij acht het niet opportuun hem nog

(83) De aanduiding van acht nieuwe provinciegouverneurs ad interim door sekretaris-generaal Vossen bij besluit van 17 augustus (*Staatsblad* 18 augustus 1940, blz. 446) zou ook bij de studie van de personeelspolitiek der *Militärverwaltung* betrokken moeten worden. Binnenlandse Zaken kon immers slechts kandidaten benoemen die reeds door het bezettingsbestuur aanvaard waren. Bij gebrek aan voldoende bronnenmateriaal hebben wij van dit deel van het onderwerp afgezien. Alleen het volgende staat vast. Van de twee goeverneurs die in de meidagen van 1940 het land niet verlaten hadden (Brabant en Oost-Vlaanderen) mocht alleen de eerste in functie blijven. De goeverneur van Oost-Vlaanderen werd geweerd als "franskiljon en vrijmetselaar" (*Tätigkeitsbericht* Reeder aan OKH nr. 8, 5 sept. 1940. *GRMA*, T-501, r. 102, fr. 907). Einde juli of begin augustus werden slechts vier van de door Binnenlandse Zaken voorgedragen acht kandidaten door Reeder aanvaard. Over de vier andere en tevens over de kandidaat-arrondissementskommissarissen in de Vlaamse provincies en Brabant was er nog discussie "daar van Vlaamse zijde bezwaren waren geopperd" (*Tätigkeitsbericht* Reeder aan het OKH nr. 7, 4 augustus 1940. *GRMA*, T-501, r. 102, fr. 798). Na het benoemingsbesluit van 17 augustus 1940 schreef Reeder dat er in West- en Oost-Vlaanderen, Antwerpen en Limburg "*zuverlässige Flamen*" benoemd waren, in Henegouwen een Rexist (*Tätigkeitsbericht* nr. 8 als boven).

(84) Reeder aan Delmer, 1 augustus 1940 (*GRMA*, T-501, r. 102, fr. 792-795). Samenvatting volgens Delmer in *Verslagen sekret.-gen.*, 2 augustus 1940. Wij resumeren hier Reeders voorstellen in de volgorde van zijn schrijven aan Delmer. (85) *Verslagen sekret.-gen.*, 2 augustus 1940.

langer de leiding van een departement te laten waarnemen (86).

3. Even belangrijk als de ravitaillering is "de ordening van de economie", die het onverwilde oprichten van een kommissariaat voor prijzen en lonen impliceert. Reeder stelt voor deze "*wichtige Sonderaufgabe*" toe te vertrouwen aan Verwilghen als kommissaris voor de wederopbouw. Raadzaam is het dus dat hij al de bevoegdheden op dit gebied, die momenteel over verscheidene departementen verspreid liggen, in zijn handen concentreert (87).

4. "Na raadplegingen met deskundigen in het land en na ruggespraak met de bevoegde neutrale professionele diensten in het Reich (88) is de *Militärverwaltung* tot de overtuiging gekomen dat vruchtbare samenwerking met de gewezen (89) sekretaris-generaal van het ministerie van economische zaken, baron de Snoy, in de toekomst niet verwacht kan worden (90)." Aan de andere kant is er geen ordening van de economie mogelijk zonder innige samenwerking van Economische Zaken met Arbeid en Sociale Voorzorg, Wederopbouw, Prijzen en Lonen. Bij de benoeming van een nieuwe sekretaris-generaal van economische zaken moet met deze noodzakelijke coördinatie rekening gehouden worden. Op grond daarvan stelt het hoofd van de bezettingsadministratie voor, "dr. Viktor Leemans, de eerste medewerker van de heer Verwilghen als kommissaris voor de wederopbouw, te benoemen". Alsof Reeder het de sekretarissen-generaal van meet af aan duidelijk wil maken dat er van een andere kandidaat geen sprake kan zijn, beklemtoont hij dat "de *Militärverwaltung* bij dit voorstel blijven zal" hoewel Verwilghen hem verklaard heeft "slechts zeer ongaarne van zijn medewerker in het kommissariaat voor wederopbouw afstand te doen". (Hetgeen

(86) Men herinnert zich dat Delhaye als sekretaris-generaal van volksgezondheid en voedselvoorziening herhaaldelijk in het comité ter sprake was gekomen in verband met de gebrekkige toepassing van de taalwet van 1932 in zijn departement (hiervóór, noot 27).

(87) Verwilghen zou de nieuwe functie niet aanvaarden, "verpletterd" als hij was onder zijn zware taak als sekretaris-generaal van arbeid en sociale voorzorg en kommissaris-generaal voor de wederopbouw (*Verlagen sekret.-gen.*, 3 augustus 1940). Tot kommissaris voor prijzen en lonen werd een vooruitstrevend Vlaming, P. Beeckman, benoemd (hierachter, noot 122).

(88) Men zou meer over deze Belgische "deskundigen" en over de geraadpleegde Duitse diensten wensen te vernemen. Men krijgt de indruk dat Reeder zich hier achter algemeenheden verschuilt. In de bronnen zijn geen verdere aanknopingspunten voorhanden.

(89) Men lette op de formulering. Voor Reeder is de verwijdering van Snoy uit zijn ambt al een feit.

(90) Snoy was reeds 25 juli 1940, "op eensluitend advies" van de bevoegde Belgische commissie, voor de duur van drie maanden als burgemeester van Melsbroek geschorst (*Staatsblad*, 27 juli 1940, blz. 222).

de reintegratie of de verwijdering van enkele sekretarissen-generaal. De voorstellen die Reeder aan Delmer mondeling uiteenzette en schriftelijk bevestigde mogen beschouwd worden als de eerste poging van de *Militärverwaltung* om de Belgische administratie aan de top functioneel, en voor een deel ook politiek, aan te passen aan de sedert 28 mei nieuw geschapen toestand (83).

Zakelijk kwamen de Duitse voorstellen op het volgende neer (84).

1. Daar de voedselvoorziening een der dringendste vraagstukken is moeten al de op dit gebied bevoegde diensten gegroepeerd worden in één departement : dat van landbouw en voedselvoorziening, onder leiding van sekretaris-generaal De Winter.

2. Het departement van volksgezondheid en voedselvoorziening heeft geen reden van bestaan meer. Volksgezondheid kan onder een ander departement ressorteren (Binnenlandse Zaken of Arbeid en Sociale Voorzorg). Voor Mathieu en Delhaye is er bijgevolg geen plaats meer als sekretaris-generaal. Tegen Mathieu voert de *Militärverwaltung* aan dat "vruchtbare samenwerking" met hem niet mogelijk is. Aan Delmer zou Reeder gezegd hebben dat "de Vlaamse opinie met het in dienst houden van Mathieu geen vrede zou nemen" (85). Over de toewijding waarvan Delhaye steeds blijk had gegeven is Reeder weliswaar vol lof, maar hij acht het niet opportuun hem nog

(83) De aanduiding van acht nieuwe provinciegouverneurs ad interim door sekretaris-generaal Vossen bij besluit van 17 augustus (*Staatsblad* 18 augustus 1940, blz. 446) zou ook bij de studie van de personeelspolitiek der *Militärverwaltung* betrokken moeten worden. Binnenlandse Zaken kon immers slechts kandidaten benoemen die reeds door het bezettingsbestuur aanvaard waren. Bij gebrek aan voldoende bronnenmateriaal hebben wij van dit deel van het onderwerp afgezien. Alleen het volgende staat vast. Van de twee goeverneurs die in de meidagen van 1940 het land niet verlaten hadden (Brabant en Oost-Vlaanderen) mocht alleen de eerste in functie blijven. De goeverneur van Oost-Vlaanderen werd geweerd als "franskiljon en vrijmetselaar" (*Tätigkeitsbericht* Reeder aan OKH nr. 8, 5 sept. 1940. *GRMA*, T-501, r. 102, fr. 907). Einde juli of begin augustus werden slechts vier van de door Binnenlandse Zaken voorgedragen acht kandidaten door Reeder aanvaard. Over de vier andere en tevens over de kandidaat-arrondissementskommissarissen in de Vlaamse provincies en Brabant was er nog discussie "daar van Vlaamse zijde bezwaren waren geopperd" (*Tätigkeitsbericht* Reeder aan het OKH nr. 7, 4 augustus 1940. *GRMA*, T-501, r. 102, fr. 798). Na het benoemingsbesluit van 17 augustus 1940 schreef Reeder dat er in West- en Oost-Vlaanderen, Antwerpen en Limburg "zuverlässige Flamen" benoemd waren, in Henegouwen een Rexist (*Tätigkeitsbericht* nr. 8 als boven).

(84) Reeder aan Delmer, 1 augustus 1940 (*GRMA*, T-501, r. 102, fr. 792-795). Samenvatting volgens Delmer in *Verslagen sekret.-gen.*, 2 augustus 1940. Wij resumeren hier Reeders voorstellen in de volgorde van zijn schrijven aan Delmer.

(85) *Verslagen sekret.-gen.*, 2 augustus 1940.

langer de leiding van een departement te laten waarnemen (86).

3. Even belangrijk als de ravitaillering is "de ordening van de economie", die het onverwijlde oprichten van een kommissariaat voor prijzen en lonen impliceert. Reeder stelt voor deze "*wichtige Sonderaufgabe*" toe te vertrouwen aan Verwilghen als kommissaris voor de wederopbouw. Raadzaam is het dus dat hij al de bevoegdheden op dit gebied, die momenteel over verscheidene departementen verspreid liggen, in zijn handen koncentreert (87).

4. "Na raadplegingen met deskundigen in het land en na ruggespraak met de bevoegde neutrale professionele diensten in het Reich (88) is de *Militärverwaltung* tot de overtuiging gekomen dat vruchtbare samenwerking met de gewezen (89) sekretaris-generaal van het ministerie van economische zaken, baron de Snoy, in de toekomst niet verwacht kan worden (90)." Aan de andere kant is er geen ordening van de economie mogelijk zonder innige samenwerking van Economische Zaken met Arbeid en Sociale Voorzorg, Wederopbouw, Prijzen en Lonen. Bij de benoeming van een nieuwe sekretaris-generaal van economische zaken moet met deze noodzakelijke koördinatie rekening gehouden worden. Op grond daarvan stelt het hoofd van de bezettingsadministratie voor, "dr. Viktor Leemans, de eerste medewerker van de heer Verwilghen als kommissaris voor de wederopbouw, te benoemen". Alsof Reeder het de sekretarissen-generaal van meet af aan duidelijk wil maken dat er van een andere kandidaat geen sprake kan zijn, beklemtoont hij dat "de *Militärverwaltung* bij dit voorstel blijven zal" hoewel Verwilghen hem verklaard heeft "slechts zeer ongaarne van zijn medewerker in het kommissariaat voor wederopbouw afstand te doen". (Hetgeen

(86) Men herinnert zich dat Delhaye als sekretaris-generaal van volksgezondheid en voedselvoorziening herhaaldelijk in het komitee ter sprake was gekomen in verband met de gebrekkige toepassing van de taalwet van 1932 in zijn departement (hiervóór, noot 27).

(87) Verwilghen zou de nieuwe funktie niet aanvaarden, "verpletterd" als hij was onder zijn zware taak als sekretaris-generaal van arbeid en sociale voorzorg en kommissaris-generaal voor de wederopbouw (*Verlagen sekret.-gen.*, 3 augustus 1940). Tot kommissaris voor prijzen en lonen werd een vooruitstrevend Vlaming, P. Beeckman, benoemd (hierachter, noot 122).

(88) Men zou meer over deze Belgische "deskundigen" en over de geraadpleegde Duitse diensten wensen te vernemen. Men krijgt de indruk dat Reeder zich hier achter algemeenheden verschuilt. In de bronnen zijn geen verdere aanknopingspunten voorhanden.

(89) Men lette op de formulering. Voor Reeder is de verwijdering van Snoy uit zijn ambt al een feit.

(90) Snoy was reeds 25 juli 1940, "op eensluidend advies" van de bevoegde Belgische kommissie, voor de duur van drie maanden als burgemeester van Melsbroek geschorst (*Staatsblad*, 27 juli 1940, blz. 222).



bewijst dat Verwilghen door Reeder op de hoogte werd gebracht.) In zijn schrijven aan Delmer is Reeder vol lof over de wetenschappelijke waarde van zijn kandidaat als ekonoom en over zijn reputatie bij de Duitse deskundigen. Daarin ziet hij dan ook een "bijzondere waarborg voor een vruchtbare samenwerking tussen de heer Leemans en de bevoegde Duitse diensten (91)".

5. Om de dringende aanpassing van de Belgische top-administratie aan de noden van de tijd te bespoedigen heeft de *Militärverwaltung* geen bezwaar tegen de reïntegratie van de sekretarissen-generaal Castiau en Ernst de Bunswyck (92). (Men mag aannemen dat zij in functie mochten blijven om de bittere pil, de verwijdering van Delhaye, Mathieu en vooral Snoy, gemakkelijker te doen slikken.) Aan deze toevoeging gaat in het schrijven van Reeder de algemeen geruststellende verzekering vooraf dat het comité van de sekretarissen-generaal (indien het de Duitse voorstellen aanvaardt) beschouwd zal kunnen worden als "een geschikt toporgaan van de Belgische administratie voor de samenwerking op lange termijn met de bevoegde Duitse diensten".

6. De *Militärverwaltung* verlangt dat de sekretarissen-generaal een besluit voorbereiden dat het stakingsrecht afschaft, het verplicht minimumloon vaststelt en de arbeidsvoorwaarden zowel voor de werkgevers als voor de werknemers bindend bepaalt (93).

7. De *Militärverwaltung* ziet voorlopig af van het oprichten van

(91) "Sie [die *Militärverwaltung*] hält an diesem Vorschlag fest, trotzdem Herr Verwilghen verständlicherweise zum Ausdruck gebracht hat, dass er Herrn Leemans nur ausserordentlich ungern als seinen nächsten Mitarbeiter im Aufbaukommissariat entbehren werde. In der sehr gründlichen Kenntnis der Fragen zeitgemässer Wirtschaftsordnung, durch die Herr Leemans als Wissenschaftler und während seiner Mitarbeit bei dem Herrn Aufbaukommissar den deutschen Fachleuten bekannt geworden ist, sieht die *Militärverwaltung* eine besondere Gewähr für eine fruchtbare Zusammenarbeit zwischen Herrn Leemans und den zuständigen deutsche Stellen." (Reeder aan Delmer, 1 augustus 1940. GRMA, T-501, r. 102, fr. 795.) Baudhuin betwist de wetenschappelijke waarde van Leemans (F. BAUDHUIN, *L'économie belge sous l'occupation allemande 1940-1944*, blz. 173-175). Hebben Duitse deskundigen de waarde van Leemans gedurende zijn korte ambtstijd als adjunkt-kommissaris voor wederopbouw (één maand) kunnen schatten, zoals Reeder het beweert? Waarschijnlijk zoekt Reeder hier vlijtig naar argumenten om de kandidatuur van Leemans te schragen.

(92) Ernst de Bunswyck was al bij het begin van de vergadering van 2 augustus door Delmer verwelkomd (*Verlagen sekret.-gen.*, 2 augustus 1940).

(93) Het verdient opmerking dat er in het schrijven van 1 augustus van Reeder aan Delmer met geen woord sprake is van deze maatregel. Er zal nochtans over gediskussieerd worden in de comité-vergadering van de 2de.

een kommissariaat-generaal voor de administratieve coördinatie (94).

Kort samengevat : van de vijf uit Frankrijk teruggekeerde sekretarissen-generaal mogen er drie in functie blijven : De Winter, Ernst de Bunswyck en Castiau; twee moeten onmiddellijk aan de dijk worden gezet : Snoy en Mathieu. Delhaye, die in België gebleven is, moet na korte tijd zijn ambt verlaten. Voedselvoorziening verhuist naar Landbouw, Volksgezondheid naar Binnenlandse Zaken. Leemans zal Snoy opvolgen. Er wordt een kommissariaat voor prijzen en lonen opgericht dat de *Militärverwaltung* wenst toevertrouwd te zien aan Verwilghen, reeds sekretaris-generaal van arbeid en sociale voorzorg en kommissaris-generaal voor wederopbouw.

Op grond van welke overwegingen Reeder ertoe kwam de verwijdering van Mathieu en Snoy te eisen, moet een open vraag blijven. Toen zij begin juli, samen met talrijke hoge ambtenaren, uit Frankrijk terug keerden en in een hotel te Brussel onder toezicht geplaatst werden, besloot de bevoegde dienst van de opperbevelhebber van het landleger, na ruggespraak met Reeder, tot hun spoedige vrijlating omdat zij allen "*politisch unbedenklich*" waren (95). Pas in de tweede helft van juli zullen dus bij de *Militärverwaltungschef* politieke bezwaren gerezen zijn tegen het in dienst houden van Snoy en Mathieu. Van wie gingen ze uit ?

\*  
\* \*

Wij hebben het inleidend al opgemerkt : Reeders kandidaat voor de hoogst voorname functie van sekretaris-generaal van economische zaken was in vooruitstrevende Vlaamse kringen zeker geen onbekende. Lang reeds vóór het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog had Leemans minder door zijn boeken en brochures over politieke, sociaal-economische en sociologische vraagstukken en theorieën dan door het weekblad *Jong Dietschland*, waarvan hij hoofdredakteur

(94) Ook deze overwogen maatregel : de aanstelling van een soort super-sekretaris-generaal, krijgt in Reeders schrijven van 1 augustus aan Delmer geen vermelding. Delmer maakte er nochtans uitdrukkelijk gewag van tijdens de komitee-vergadering van 2 augustus toen hij, inleidend, de voorstellen van Reeder en zijn mondelinge toelichtingen voor de sekretarissen-generaal samenvatte (*Verslagen sekret.-gen.*, 2 augustus 1940) Zie nader hiervóór, bl. 17.

(95) Aantekening van von Harbou, chef van de *Kommandostab*, 11 juli 1940, 18 uur (*GRMA*, T-501, r. 97, fr. 143). Als *Militärbefehlshaber* beschikte von Falkenhausen over twee staven : de *Kommandostab* met von Harbou, de *Verwaltungsstab* met Reeder. Uit de aantekening blijkt nog dat het OKH wel een speciaal rapport over de "kabinetssekretaris van de koning" verlangde. Werd hier Capelle bedoeld ?

was (1926-1931), onmiskenbare invloed uitgeoefend op de geestesrichting en de politieke belangstelling van een deel der katholieke Vlaamse intelligentsia, dat deel met name dat radikaal Vlaams-nationaal dacht en naar integratie zocht van zijn anti-Belgisch nationalisme in een totalitaire ideologie (96). Leemans stond vóór 10 mei 1940 "niet in de praktische politiek" (97) in de zin dat hij geen politiek mandataris was en, hoewel als VNV-er beschouwd, geen functie uitoefende in de eigenlijke partijorganisatie. Op te merken valt nochtans dat hij in november 1936 voorzitter werd van *Vlaamse Arbeidsorde*, een oorspronkelijk door het VNV en Rex opgerichte genootschap dat tot doel had "de corporatieve beginselen op sociaal-economisch gebied nader uit te werken". Volgens Willemsen, de gezaghebbende Nederlandse geschiedschrijver van het Vlaams-nationalisme tussen de twee wereldoorlogen, was *Arbeidsorde* feitelijk een VNV-genootschap (98). Hij karakterizeert Leemans als een "gematigd VNV-er". "Hoewel Leemans een van de eersten was geweest die de nieuwe rechtse opvattingen en met name het nationaalsocialisme in het Vlaams-nationalisme geïntroduceerd had moest hij in 1937 van het nationaalsocialisme niets weten (99)."

Het beschikbare bronnenmateriaal leert niet hoe Reeder ertoe kwam Leemans als de opvolger van Snoy, de geweerde sekretaris-generaal van economische zaken, voor te stellen. Toen voorzitter Delmer op de komitee-vergadering van 2 augustus Reeders brief ter kennis van zijn kollega's bracht, was de naam Leemans voor de meesten onder hen waarschijnlijk niet meer onbekend. 20 juni reeds

(96) WILLEMSSEN, *Het Vlaams-nationalisme*, blz. 307-310, 334-335, 462. ELIAS, *Vijfentwintig jaar Vlaamse Beweging*, II, Antwerpen, 1969, blz. 81-85. Karakteriserend is bijv. de redactionele commentaar bij de felle anti-Belgische rede van Van Severen in de kamer, 29 november 1929: "Een merkwaardige rede... Voor de eerste maal heeft het parlement onvermengd en onverzacht een klare uiteenzetting aangehoord van Vlaanderens houding." (ELIAS, *a.w.*, blz. 145, noot 68).

(97) Aldus J. Florquin in zijn tv-vraaggesprek van 4 mei 1967 met Leemans (FLORQUIN, *Ten huize van*, 7, blz. 122).

(98) WILLEMSSEN, *a.w.*, blz. 359 en 421.

(99) Als voren, blz. 427. Gedurende de bezetting bleef Leemans bij het VNV betrokken, zoals blijkt uit zijn aanwezigheid bij de opening van het testament van Staf De Clercq, leider van het VNV, daags na diens overlijden, op 23 oktober 1942 (Volgens een naamloze aantekening: *Gebeurtenissen rond het overlijden van leider Staf de Clercq*. 22 en 23 oktober 1942. Eigen verzameling documenten). Ofschoon Leemans en Romsee (deze laatste sedert april 1941 sekretaris-generaal van binnenlandse zaken) waarschijnlijk geen lid meer waren van het VNV, werden zij nog in december 1943 door Reeder als behorend tot het VNV beschouwd (*Tätigkeitsbericht* van Reeder aan het OKH nr. 26 over de periode oktober-december 1943. *GRMA*, T-501, r. 106, fr. 713).

had Delhaye, sekretaris-generaal van volksgezondheid en voedselvoorziening, het komitee meegedeeld dat hij het bezoek van Leemans had ontvangen. Hij zou hem de funktie van taaladjunkt, met de rang van direktEUR hebben aangeboden. Delhaye zou nog gezegd hebben op het antwoord van de aangezochte te wachten (100). Volgens een verklaring van Leemans zelf werd hem, ongevraagd, door Delhaye de funktie van direktEUR met bevoegdheid voor prijzen en lonen aangeboden. Beslissend voor Delhaye zou geweest zijn dat Leemans Duits sprak en ekonomie kende (101). Leemans aanvaardde. Lang bleef hij niet op Voedselvoorziening. Toen Verwilghen op 29 juni, met enige tegenzin, zijn benoeming tot kommissaris-generaal voor de wederopbouw aanvaardde deed hij spoedig een beroep op Leemans als zijn adjunkt (102). Maar ook die post bekleedde de nieuwgekome ne slechts enkele weken. 14 augustus tekenden de sekretarissen-generaal het besluit waarbij zij Viktor Leemans als hun volwaardige kollega, ter opvolging van Snoy, aanvaardden.

\*  
\* \*

Op het verhaal der gebeurtenissen zijn wij intussen vooruitgelopen. Terug dus tot Reeders schrijven betreffende zijn hervormingsplan van 1 augustus aan Delmer. Het komitee besprak het al de volgende dag (103). Reeder, aldus de voorzitter, had bij de mondelinge toelichting van zijn voorstellen beklemtoond dat hij niet wenste te "bevelen". Het ging veeleer om "eenvoudige vragen, suggesties, ja zelfs raadgevingen" (interpretatie die moeilijk in overeenstemming te brengen is met zijn ondubbelzinnige mededeling dat er voor de opvolging van de "gewezen" sekretaris-generaal van ekonomische zaken geen andere kandidaat dan Leemans in aanmerking kwam (104).) Reageerden de sekretarissen-generaal positief, dan was de stabiliteit van de Belgische administratie voor een tamelijk lange periode gewaarborgd. Momenteel kende de *Militärverwaltung*, had Reeder nog gezegd, geen ander doel.

De "zeer uitvoerige" diskussie in de schoot van het komitee leidde tot het besluit dat de bezettende overheid, krachtens de konventie van Den Haag, inderdaad het recht had de bestaande

(100) *Verslagen sekret.-gen.*, 20 juni 1940.

(101) FLORQUIN, *a.w.*, blz. 122.

(102) Hiervóór, blz. 12 en FLORQUIN, *a.w.*, blz. 122-123.

(103) *Verslagen sekret.-gen.*, 2 augustus 1940.

(104) Hiervóór, blz. 30.

diensten te hergroeperen. Geen bezwaar dus tegen het oprichten van een kommissariaat voor prijzen en lonen, tegen het uitvaardigen van een besluit betreffende het verbod van stakingen, het minimumloon, de arbeidsvoorwaarden. *"Le Comité estime que la publication d'un arrêté en ce sens assurera au pays la sécurité et le calme."*

Een strakke houding namen de sekretarissen-generaal aan bij de verdediging van de drie bedreigde kollega's. Delhaye verklaarde wel vrede te nemen met het halveren van zijn departement (Voedselvoorziening onder Landbouw) maar hij stond erop Volksgezondheid niet te verlaten alvorens de laatste vluchteling uit Frankrijk in het land teruggekeerd zou zijn (105). Wat Mathieu en Snoy betrof waren allen het eens om Delmer, als voorzitter van het komitee, op te dragen krachtig bij de *Militärverwaltung* aan te dringen dat zij op haar besluit terug zou komen. De positie van de sekretarissen-generaal liet aan duidelijkheid niets te wensen over: *"Les membres pensent que le Comité doit mettre tout en oeuvre pour que ces fonctionnaires puissent reprendre leurs fonctions. On ne peut sacrifier des fonctionnaires auxquels l'autorité belge n'a rien à reprocher. L'effet moral serait déplorable et il est un devoir pour chacun d'appuyer de toutes ses forces une demande tendant à voir revenir l'autorité occupante sur sa décision."* De sekretarissen-generaal schenen vastbesloten het been stijf te houden omdat zij het gevaar van het precedent vreesden: *"Le Comité ne peut s'incliner devant une telle mesure: il n'y a aucune raison pour qu'à l'avenir les mises en non-activité ne se poursuivent pas à un rythme que l'on ne peut prévoir dès à présent."* Voorzagen zij, het tegen de Duitse druk niet te kunnen halen? Men is geneigd de vraag bevestigend te beantwoorden want het komitee dacht toen reeds aan de stelling waarop het zich gebeurlijk terug zou trekken: blijft de bezettende overheid bij haar beslissing, dan mogen de bedreigde kollega's niet ontslagen worden, maar eenvoudig met behoud van jaarwedde in beschikbaarheid gesteld. Voor hun vervanging zal men dan een beroep doen op ambtenaren *"et non à des étrangers"*.

De volgende dag (3 augustus) kwamen de Duitse wensen nog eens ter sprake en werd Delmer verzocht, in een onderhoud met Reeder "het onmogelijke" te doen om de bedreigde kollega's te redden (106). Twee dagen later was Delmer klaar met een ontwerp-schrijven aan Reeder waarin hij het standpunt van het komitee ten

(105) Als sekretaris-generaal van volksgezondheid was Delhaye verantwoordelijk voor de dienst repatriëring vluchtelingen, opgericht bij besluit van 25 juni 1940 (*Staatsblad* 30 juni 1940, biz. 36-37).

(106) *Verslagen sekret.-gen.*, 3 augustus 1940.

opzichte van de verwijdering van Delhaye, Mathieu en Snoy uiteenzette (107). Nadat de aanwezige sekretarissen-generaal de tekst hadden goedgekeurd, drukte Delmer zich ongeveer aldus uit over de te volgen taktiek : indien de Duitse overheid op onze voorstellen niet ingaat, dan moeten wij trachten tijd te winnen (108).

Maar de *Militärverwaltung* dacht er anders over. Zij had haast. 6 augustus moest Delmer zijn kollega's meedelen dat hij de avond tevoren andermaal bij Reeder was ontboden (109). Hij had de *Militärverwaltungschef* gezegd dat het komitee uitdrukkelijk voorbehoud maakte aangaande het ontslag van Delhaye, Mathieu en Snoy. Reeder had toen zijn verbazing te kennen gegeven over de houding van Delhaye. Had deze hem niet herhaaldelijk verklaard ontslag te willen nemen om naar de privé-sektor terug te kunnen keren (110) ? Zijn taak aan Volksgezondheid was nu trouwens toch ten einde : voor de terugkeer van de vluchtelingen uit Frankrijk zou voortaan een speciale kommissie zorg dragen (111). (Ook dat was voor Reeder een stuk *Flamenpolitik* (112).) Gevat had Delmer toen gerepliceerd dat de op te richten kommissie toch afhankelijk moest zijn van een verantwoordelijke dienst, in dit geval Volksgezondheid,

(107) Als voren, 5 augustus 1940.

(108) "*Si, par impossible, l'autorité militaire ne devait donner aucune suite aux propositions en ce qui concerne MM. Snoy, Mathieu et Delhaye, M. le Président propose d'attendre encore quelque peu avant de songer à remplacer les intéressés dans leurs postes respectifs.*"

(109) *Verslagen sekret.-gen.*, 6 augustus 1940.

(110) Delhaye was afgevaardigde-beheerder van de warenhuizengroep *Au Bon Marché*.

(111) De hier bedoelde kommissie was samengesteld uit prof. Corneel Heymans, prins de Mérode (Volksgezondheid), Bodson, advocaat bij het hof van beroep te Brussel, Romsee, de toenmalige gouverneur van Limburg, en Hannecart. Ofschoon de principiële beslissing betreffende het oprichten van de kommissie reeds einde juli gevallen was, werden haar leden pas op 22 augustus door het komitee der sekretarissen-generaal benoemd. Op de voorgeschiedenis van deze principiële beslissing, welke voorgeschiedenis de slechte wil in het licht stelt van de Franse autoriteiten en van sommige Belgische gezagdragers in Frankrijk bij de repatriëring van 80.000 jonge Belgen, kan hier niet worden ingegaan (vgl. *Verslagen sekret.-gen.*, 20 en 22 juni, 12, 22, 29 en 30 juli, 5, 6, 17 en 22 augustus 1940).

(112) Reeder drukte dat zo uit : helpen bij de terugkeer naar België van jonge mannen en soldaten die in Frankrijk gevangen gehouden worden is "*nicht nur eine humane ... vielmehr eine politische Angelegenheit, da es sich vorwiegend um Flamen handelt, und diese deutsche Initiative nicht zuletzt bei den Müttern eine nachhaltige positive Wirkung zugunsten Deutschland auslöste*" (*Tätigkeitsbericht* van Reeder nr. 7 aan het OKH nr. 7, 4 augustus 1940. *GRMA*, T-501, r. 102, fr. 56).

en dat Delhayes taak dus niet als geëindigd beschouwd kon worden. (Uit het vervolg van de gebeurtenissen blijkt dat Reeder met deze zienswijze ingestemd moet hebben : Delhaye bleef in functie tot 20 september, toen de meeste vluchtelingen al teruggekeerd waren (113).) Wat Mathieu betreft zei Delmer uit de bespreking met de *Militärverwaltungschef* begrepen te hebben dat een akkoord niet uitgesloten was aangezien de uit zijn ambt geweerde sekretaris-generaal niet formeel ontslagen, maar met behoud van salaris in beschikbaarheid gesteld zou worden. Onverzoenlijk was Reeder echter gebleven in het geval-Snoy. Het is in het belang van het land zelf, had hij betoogd, dat Snoy niet langer aan de leiding blijft van Economische Zaken. België wordt ingeschakeld in de economie van het Reich en de Duitse industriële wereld aanvaardt Snoy niet. De *Militärverwaltungschef* wenste de sekretarissen-generaal niet te dwingen. Zo nodig zou zij zelf bij verordening Snoy uit de administratie verwijderen. Maar volgens Delmer had Reeder er onmiddellijk aan toegevoegd : "*Vous auriez créé alors une situation défavorable.*" De voorzichtig geuite bedreiging was duidelijk. Op de man af had Reeder nog de vraag gesteld : verzetten de sekretarissen-generaal zich tegen Leemans ? Of Delmer erop geantwoord heeft blijkt niet uit het verslag van de vergadering. Om de kandidatuur-Leemans kracht bij te zetten had de chef van de *Militärverwaltung* Delmers aandacht nog gevestigd op de grote taak die het ministerie van economische zaken te wachten stond daar het ook buitenlandse handel onder zijn bevoegdheid zou krijgen. Op de opmerking van Delmer dat de direktie buitenlandse handel toch ook ressorteerde onder Buitenlandse Zaken, een departement, zei hij, "dat nog altijd bestaat", was Reeder het antwoord niet schuldig gebleven : het departement bestaat nog wel, maar het heeft momenteel geen reden van bestaan meer (114).

Na de inleidende uiteenzetting van Delmer over zijn onderhoud met Reeder was dan weer de discussie over het "kiese" geval Snoy begonnen. Het komitee kon alleen maar vaststellen dat verdere pogingen om hun kollega te redden geen zin meer hadden en dat men moest zwichten voor Duitse druk. "*On se trouve devant un veto formel de l'autorité allemande et on ne peut qu'enregistrer la décision.*"

(113) Over het heengaan van Delhaye, hierachter, noot 121.

(114) Over de kwestie van het behoud van Buitenlandse Zaken als zelfstandig departement met politie bevoegdheid, hierachter, blz. 47.

Wat met de opvolging ? Onmiddellijk bleek dat de meningen in de schoot van het komitee verdeeld waren. Eerst kwam Vossen, sekretaris-generaal van binnenlandse zaken aan het woord. Luidens het verslag zei hij : *"Il faudra agréer cette candidature pour deux raisons. Tout d'abord parce que, du point de vue nationaliste flamand, il y aura là un élément psychologique favorable et que, du côté allemand où M. Leemans a du crédit, les intérêts de la Belgique pourront être servis par cette décision."*

Ernst de Bunswyck (Justitie) verklaarde wel begrip te hebben voor de argumenten van zijn kollega Vossen. Maar Snoy, ofschoon aan de dijk gezet, blijft titularis van het ambt. Gedurende de waarneming kan hij slechts door een ambtenaar van Economische Zaken rechtsgeldig vervangen worden. Er is trouwens een waarnemend sekretaris-generaal, Raven, directeur-generaal van het mijnwezen.

De Winter gaf toe dat deze beschouwingen van Belgisch standpunt uit vanzelfsprekend enige waarde hadden. Maar de Duitsers, vreesde hij, zullen er geen rekening mee houden. Evenmin als Snoy zullen zij Raven aanvaarden. Waarop Ernst de Bunswyck reageerde : dan zal men tenminste alles gedaan hebben wat moest gedaan worden. Vossen en Plisnier, de laatste sekretaris-generaal van financiën, gingen akkoord om te verklaren dat het niet behendig zou zijn de indruk te wekken alsof Leemans door de Duitsers tegen de wil in van de leden aan het komitee werd opgedrongen. *"Il faut tenir compte d'un état de fait"*, besloten zij (115).

Toen kwam Ernst de Bunswyck nog eens aan het woord. Was er voor het ogenblik geen waarnemend sekretaris-generaal, betoogde hij, dan zou hij instemmen met de "aanduiding" (*"désignation"*) van Leemans. Beslist men hem te benoemen, dan moet Raven, de wettig door de Belgische regering gemandateerde sekretaris-generaal, uit zijn ambt ontzet worden. Wat er ook van zij, besloot de sekretaris-generaal van justitie, hij zou zich neerleggen bij de beslissing van de meerderheid.

(115) *"MM. Vossen et Plisnier, d'accord à cet égard [met de opmerking van de Bunswyck], pensent qu'il serait malhabile de donner l'impression que M. Leemans est entré au Comité des secrétaires-généraux contre la volonté des membres et par celle des Allemands. Il faut tenir compte d'un état de fait."* Is dat zo te verstaan dat Vossen en Plisnier probeerden de schijn te redden (om het kollege, als instelling, in stand te houden) en dat er rekening gehouden moest worden met het feit dat Leemans de kandidaat van de bezettende overheid was ?



Ook Raven mengde zich in de discussie, zei gelaten dat hij het nutteloos achtte bij de Duitsers aan te dringen (116). Delhaye schijnt de kandidatuur van Leemans niet verdedigd te hebben. Hij zei voorstander te zijn van een beslissing "*en deux temps : insister d'abord vivement, s'incliner ensuite s'il le faut*". Reaktie van voorzitter Delmer : dan zullen wij het bewijs geleverd hebben dat wij voor dwang gezwicht zijn ("*l'on aura alors démontré que l'on s'est fait forcer la main*").

Volgens het verslag van de zitting kwam het niet tot een stemming (117). Alleen werd een schrijven aan de *Militärverwaltung* voorgelezen dat reeds geredigeerd was vóór het onderhoud Delmer-Reeder van de dag voordien (5 augustus) en dat nu, rekening houdend met het resultaat van de discussie in de schoot van het comité, gewijzigd moest worden. Delmer, Vossen en De Winter zouden de nieuwe tekst opstellen (118).

Enkele uren na de bijeenkomst van 6 augustus van het comité moet Delmer Reeder opnieuw ontmoet hebben. Over de inhoud van dat gesprek leert het bronnenmateriaal weinig. Toen Delmer de volgende dag zijn kollega's meedeelde dat het onderhoud had plaatsgevonden, resumeerde hij enkel het besluit in deze woorden : "*Il a été entendu que l'on passerait aux mesures d'exécution* (119)."

Heeft Delmer Reeder er toen nog eens over ingelicht hoe het comité dacht over de verwijdering van Snoy en de kandidatuur-Leemans ? Heeft Reeder daarop tot spoed aangezet en heeft Delmer dan, noodgedwongen, de toezegging gedaan dat er niet langer gewacht zou worden met de uitvoeringsmaatregelen ? Die vragen moeten voorlopig onbeantwoord blijven.

(116) In de versie van Leemans heet dat : "De dienstdoende sekretaris-(generaal) Economische Zaken was Raven, die een authentiek ambtenaar was en dus aanhanger van de leuze : *pas d'histoires*. Die wenste daarom niet te blijven." (FLORQUIN, *a.w.*, blz. 123.)

(117) Op de vergadering van 6 augustus 1940 waren al de leden aanwezig, behalve Verwilghen. Welk resultaat een stemming opgeleverd zou hebben kan moeilijk met zekerheid uitgemaakt worden. Tegen zouden (waarschijnlijk) gestemd hebben : Delmer, Raven, De Jonghe, (Koloniën), Van Orshoven (waarnemend sekretaris-generaal verkeer), Delhaye. Voor : De Winter, Vossen en (waarschijnlijk) Plisnier. Ernst de Bunswyck had verklaard de meerderheid te zullen volgen.

(118) Geen van beide dokumenten kon in het bronnenmateriaal teruggevonden worden. Zeer waarschijnlijk verklaarden de sekretarissen-generaal in het ontwerp-schrijven, opgesteld vóór de gedachtenwisseling van 6 augustus in het comité, het niet eens te kunnen zijn met het aan de dijk zetten van Snoy. Het zou interessant zijn het door Delmer, Vossen en De Winter na de discussie geredigeerde schrijven aan Reeder te vergelijken met het eerste ontwerp.

(119) *Verslagen sekret.-gen.*, 7 augustus 1940.

Het is een feit dat De Winter 7 augustus door het komitee belast werd met de redactie van het ontwerp-besluit betreffende het overhevelen van Voedselvoorziening naar Landbouw (120). Vermits Volksgezondheid enkele weken later onder Binnenlandse Zaken zou ressorteren kon intussen ook een ontwerp-besluit in die zin gereedigeerd worden. Zodra de taak van Delhaye aan Volksgezondheid ten einde was (de repatriëring van de Belgische vluchtelingen uit Frankrijk) zou het besluit in het *Staatsblad* verschijnen (121). Wat het nieuwe kommissariaat voor prijzen en lonen aangaat (onder Arbeid en Sociale Voorzorg) werd ook De Winter opgedragen, in samenwerking met Verwilghen, het ontwerp-besluit te redigeren (122). "*M. Mathieu et le baron Snoy n'étant pas autorisés à reprendre leurs fonctions - l'autorité allemande avisera officiellement le président de cette décision - il convient de les mettre en disponibilité par le secrétaire-général des finances, qui contresignera l'arrêté.*" Zo belandde men weer bij de kwestie van de opvolging van Snoy. "*Le départ forcé du baron Snoy amène la désignation de M. Leemans, pour lequel il y aura lieu de présenter un projet d'arrêté le nommant secrétaire-général faisant fonctions (123) du Ministère des Affaires Economiques.*" De sekretarissen-generaal trachtten nog de schijn te redden door Leemans slechts als dienstdoend te benoemen.

Ironie van het lot : Raven was het, de waarnemend sekretaris-generaal van economische zaken, die twee dagen later (9 augustus) van het komitee opdracht kreeg het ontwerp-besluit betreffende de benoeming van zijn nieuwe chef, Leemans, op te stellen (124). Drie dagen gingen voorbij. 12 augustus zei voorzitter Delmer aan zijn

(120) Het besluit betreffende de oprichting van het departement van landbouw en voedselvoorziening dateert van 12 augustus (*Staatsblad* 14 augustus 1940, blz. 381).

(121) Delhaye verklaarde in de vergadering van 20 september ontslag te zullen nemen, "*le rapatriement des réfugiés en France étant terminé*" (*Verslagen sekret.-gen.*, 20 september 1940). Vier dagen later nam hij afscheid van zijn kollega's (als voren, 24 september 1940). Zijn beslissing hield waarschijnlijk ook verband met het feit dat Reeder kort voordien lucht gegeven had aan zijn verbazing dat Volksgezondheid nog altijd niet onder Binnenlandse Zaken ressorteerde (als voren, 17 september 1940). Tot het hergroeperen van enkele departementen was in beginsel al op 2 augustus besloten. Volksgezondheid onder Binnenlandse Zaken betekende automatisch ook het heengaan van Delhaye.

(122) De oprichting van het kommissariaat voor prijzen en lonen dateert van 20 augustus 1940. Administratief hing het af van Arbeid en Sociale Voorzorg (H. Verwilghen). Bij besluit van 21 augustus van de sekretarissen-generaal werd P. Beeckman tot kommissaris benoemd (*Staatsblad* 23 augustus 1940, blz. 514).

(123) Spatiering van ons.

(124) *Verslagen sekret.-gen.*, 9 augustus 1940.

kollega's "zich ongerust te maken": waar bleven de in het vooruitzicht gestelde besluiten (125)? (Had iemand tot spoed aangezet? Of herinnerde Delmer zich zijn laatste onderhoud met Reeder en de bij die gelegenheid getroffen beslissing "*que l'on passerait aux mesures d'exécution*"?) De voorzitter ontving van zijn kollega's een geruststellend antwoord: de teksten lagen klaar, zij wachtten nog slechts op ondertekening door de sekretarissen-generaal. Toen deed zich echter, onverwacht, een principiële moeilijkheid voor: het ontwerp-besluit betreffende Leemans voorzag, zoals vijf dagen tevoren (7 augustus) reeds overeengekomen was, in zijn tijdelijke benoeming (126). Maar Leemans zelf verlangde een volwaardige benoeming. Uit het verslag der vergadering van 12 augustus blijkt dat De Winter en Verwilghen hem daarin steunden terwijl de andere sekretarissen-generaal (127) benadrukten dat overeengekomen was Leemans slechts tot waarnemend sekretaris-generaal aan te stellen (128).

Wat nu? Na beraadslaging stelde Delmer voor dat Ernst de Bunswyck en Verwilghen hem zouden vergezellen als afgevaardigden van het komitee om Leemans de toestand uiteen te zetten en hem duidelijk te maken dat een volwaardige benoeming zogoed als

(125) "*M. le Président s'inquiète au sujet des arrêtés qui doivent être pris pour le passage du Ravitaillement à l'Agriculture, la désignation du Commissaire aux prix et son rattachement au Ministère du Travail et de la Prévoyance sociale, la mise en disponibilité du baron Snoy et de M. Mathieu et la nomination de M. Leemans en qualité de secrétaire-général ff. du Ministère des Affaires économiques.*" (Verslagen sekret.-gen., 12 augustus 1940.)

(126) In het verslag van de vergadering van 9 augustus leest men weliswaar: "*Il y a lieu de préparer: 1. l'arrêté nommant M. Leemans secrétaire-général au ministère des Affaires économiques. Le projet sera soumis par M. Raven.*" Maar de volgende dag had deze opdracht gekregen een besluit op te stellen houdende de aanstelling van Leemans tot waarnemend sekretaris-generaal, een bevestiging dus van de beslissing van 7 augustus (hiervóór blz. 40). Mag men daaruit afleiden dat, in de schoot van het komitee, invloeden voor en tegen een volwaardige benoeming van Leemans zich deden gelden?

(127) Op de vergadering van 12 augustus waren al de sekretarissen-generaal aanwezig behalve Plisnier.

(128) De daarover handelende passus in het verslag der vergadering van 12 augustus luidt aldus: "*La désignation de M. Leemans soulève cependant une question de principe, l'intéressé voulant être nommé secrétaire-général effectif... Cette manière de voir est appuyée par MM. Verwilghen et De Winter, tandis que les autres membres font ressortir qu'il a été convenu que M. Leemans ne serait chargé que des fonctions de secrétaire-général.*" (Verslagen sekret.-gen., 12 augustus 1940).

uitgesloten was. Het komitee was het daarmee eens (129).

Hier dus, 12 of 13 augustus, plaatst zich het belangrijke onderhoud van een delegatie van het komitee der sekretarissen-generaal met Leemans. Over de inhoud van het gesprek leest men in de verslagen niets. Volgens Leemans (130) kwam de delegatie hem de functie van waarnemend sekretaris-generaal aanbieden. Hij zou om bedenktijd gevraagd en de volgende dag zijn antwoord gebracht hebben. Het luidde bevestigend, maar Leemans stelde zijn voorwaarden : 1. "kollegiale benoeming" door al de sekretarissen-generaal in functie ondertekend; 2. geen benoeming "zus of zo", geen waarneming, maar een "benoeming à part entière". Leemans zei die voorwaarden te hebben gesteld om "te bewijzen dat er geen Duitse interventie mee gemoeid was" en om duidelijk te maken dat hij "in die hele situatie geen enkele verantwoordelijkheid wenste te nemen". Het tweede onderhoud van Leemans met de delegatie, na zijn bedenktijd dus, wordt evenmin in de verslagen van het komitee der sekretarissen-generaal vermeld.

14 augustus, na kennis genomen te hebben van Leemans' voorwaarden, vergaderde het komitee. Het verslag vermeldt enkel : "*M. le Président soumet à la signature des membres l'arrêté de nomination de M. Leemans en qualité de secrétaire-général du ministère des affaires économiques* (131)." Van een tijdelijke be-

(129) "*Après discussion, M. le Président propose à MM. Ernst de Bunswyck et Verwilghen, qui l'accompagneraient, d'expliquer la situation à M. Leemans, afin de le convaincre qu'il n'y a guère de possibilité de le nommer à titre effectif. Il en sera ainsi*" (Verslagen sekret.-gen., 12 augustus 1940.)

(130) Het volgende is ontleend aan 1. het antwoord van Leemans op de vraag van Florquin naar de oorsprong van zijn benoeming (tv-interview van 4 mei 1967) : "Ik heb daarvoor bedenktijd gevraagd. Ik ben de volgende dag teruggegaan en ik heb gezegd : ik wil dat doen op voorwaarde dat al de sekretarissen-generaal, om te beginnen, die benoeming ondertekenen waaruit dus zou blijken dat het een kollegiale benoeming is, en ten tweede ook dat het een benoeming zonder meer is, geen voorwaardelijke, of zus of zo, zodanig dat tot uitdrukking kwam dat ik in die hele situatie geen enkele verantwoordelijkheid wenste te nemen. Die voorwaarden werden aanvaard." 2. de tekst van het uitvoeriger gesprek Leemans-Florquin dat aan de eigenlijke tv-uitzending voorafging en er ten grondslag aan ligt (FLORQUIN, *a.w.*, blz. 123). Op te merken valt dat Leemans in verband met de delegatie slechts twee namen noemt, Delmer en Vossen. Volgens het verslag der vergadering van 12 augustus was de delegatie samengesteld uit Delmer, De Winter en Verwilghen.

(131) *Verslagen sekret.-gen.*, 14 augustus 1940. Pismier en Vossen waren afwezig. Het benoemingsbesluit van Leemans verscheen niet in het *Staatsblad*. Het laatste besluit in het *Staatsblad* getekend door Raven is van 10 augustus 1940 (*Staatsblad* 19-20 augustus 1940, blz. 473). Het eerste dat de handtekening van Leemans draagt dateert van 20 augustus (*Staatsblad* 21 augustus 1940, blz. 486-487).

noeming was er geen sprake meer. Of Delmer, vóór de formaliteit van de ondertekening, het komitee nog geïnformeerd heeft over het verloop van de besprekingen met Leemans, leert het bronnenmateriaal niet. Evenmin komt men iets aan de weet over de reden waarom de meerderheid van het komitee niet vastgehouden heeft aan de beslissing van 7 augustus : slechts een aanstelling ad interim, geen volwaardige benoeming (132). Men mag aannemen dat de sekretarissen-generaal, na de vruchteloze demarche door de delegatie van 12 of 13 augustus, geen andere uitweg meer gezien hebben dan zich neer te leggen bij de door Reeder opgedrongen benoeming van Leemans en de door deze laatste gestelde voorwaarden (133). Of er ten slotte, op het laatste ogenblik, nog enig verzet tegen die benoeming is aangetekend, meer bepaald of Delhaye, zoals Baudhuin het beweert, geweigerd zou hebben het benoemingsbesluit te ondertekenen, lijkt twijfelachtig (134).

16 augustus heette voorzitter Delmer de nieuwe sekretarissen-generaal van economische zaken welkom in het komitee (135).

\*  
\* \*

Vergelijkt men Leemans' versie over de voorgeschiedenis van zijn benoeming met de uit andere bronnen bekende feiten dan is het duidelijk dat zij onvolledig is. Toch is zijn getuigenis een niet onbelangrijke bron, zodat de vraag moet gesteld worden wat het waard is.

(132) Hiervóór, blz. 40.

(133) De vorige dag, 13 augustus 1940, had het komitee reeds zijn instemming betuigd met het verschijnen in het *Staatsblad* van de veertiende van een mededeling betreffende de terbeschikkingstelling van Mathieu en Snoy "*par décision de l'autorité occupante*" (*Verslagen sekret.-gen.*, 13 augustus 1940).

(134) BAUDHUIN, *L'économie belge sous l'occupation, 1940-1944*, blz. 260. Tegen de benoeming van Baudhuin pleit het feit dat, reglementair, al de sekretarissen-generaal het besluit moesten tekenen. Zijn geldigheid ontleende het echter uitsluitend aan de handtekening van Raven, waarnemend sekretarissen-generaal van economische zaken. (Vgl. de verklaring van Delmer, 7 februari 1941, in de loop van de discussie over de benoeming van een nieuwe sekretarissen-generaal van justitie die Ernst de Bunswyck zou opvolgen. *Verslagen sekret.-gen.*, 7 februari 1941.) Het is echter niet uitgesloten dat Baudhuin van Delhaye persoonlijk vernam dat hij met de kandidatuur-Leemans niet ingenomen was. Vgl. nog DELANDSHEERE-OOMS, *La Belgique sous les nazis*, I, Brussel, 1945, blz. 141.

(135) *Verslagen sekret.-gen.*, 16 augustus 1940.

De voorstelling van Leemans alsof de sekretarissen-generaal alleen de verantwoordelijkheid zouden dragen voor zijn benoeming is historisch niet volkomen verantwoord. Slechts na hun vergeefse pogingen om Snoy te redden besloten de sekretarissen-generaal zich tot Leemans te wenden.

Volgens deze laatste kwamen zij hem vragen of hij de functie van sekretaris-generaal van economische zaken zou willen aanvaarden (136). Volgens het verslag over de vergadering der sekretarissen-generaal van 12 augustus kreeg de delegatie als opdracht "*d'expliquer la situation à M. Leemans afin de le convaincre qu'il n'y a guère de possibilité de le nommer à titre effectif*" (137). Dat zij getracht heeft zich van haar opdracht te kwijten, blijkt uit het negatieve antwoord van Leemans. Hij stelde zijn voorwaarden : geen benoeming ad interim, maar "*à part entière*" door al de sekretarissen-generaal te ondertekenen "om wel te bewijzen dat er geen Duitse interventie mee gemoeid was" (138).

De positie van de sekretarissen-generaal was duidelijk : hun delegatie begaf zich naar Leemans niet om hem spontaan een functie aan te bieden, maar om hem te overreden, als niet-ambtenaar genoeg te nemen met een tijdelijke aanstelling.

Leemans' bewering dat "er geen Duitse interventie mee gemoeid was", roept de vraag op of hij in augustus 1940 onkundig was van het feit dat Reeder namens de *Militärverwaltung* hem als kandidaat aan de sekretarissen-generaal had voorgesteld. Uit het feit dat zich in de vergadering van het komitee der sekretarissen-generaal van 12 augustus onverwacht een moeilijkheid voordeed toen bleek dat Leemans niet van plan was zich tevreden te stellen met een andere dan een volwaardige benoeming (139), mag afgeleid worden dat Leemans wist dat hij niet de door het komitee uit eigen beweging voorgedragen

(136) Vgl. FLORQUIN, *a.w.*, blz. 122-123. "In 1940 werd U, die niet in de praktische politiek stond en die ook geen ambtenaar was, sekretaris-generaal van Economische Zaken. Hoe werd U dat ?" Antwoord van Leemans : "Het werd mij gevraagd... Ik werd door de sekretaris(sen)-generaal aangesproken om sekretaris-generaal van Economische Zaken te worden."

(137) *Verslagen sekret.-gen.*, 12 augustus 1940.

(138) FLORQUIN, *a.w.*, blz. 123.

(139) Hiervóór, blz. 42

kandidaat was (140) en dat zijn kandidatuur in de schoot van het comité uiteenlopende reacties had uitgelokt.

Aan de andere kant is het moeilijk denkbaar dat een hoog ambtenaar als Reeder zo lichtzinnig zou geweest zijn, eerst in zijn officieel schrijven van 1 augustus aan Delmer, vervolgens in zijn officieel onderhoud van 5 augustus met de voorzitter van het comité, Leemans als kandidaat voor te stellen, zonder de betrokkene gepolst te hebben of hij eventueel zou akkoord gaan (141). Ten slotte dient te worden aangestipt dat uit niets blijkt dat er van de leiding van het VNV enige invloed ten gunste van Leemans' benoeming is uitgegaan (142).

(140) Uit het schrijven van Reeder aan Delmer van 1 augustus 1940 blijkt dat Verwilghen als kommissaris voor de wederopbouw slechts "zeer ongaarne" van Leemans afstand zou doen mocht zijn adjunkt tot sekretaris-generaal van economische zaken benoemd worden. Het is menselijk en volstrekt niet laakbaar dat Verwilghen, die het alleen van Reeder kon vernomen hebben, zijn eerste medewerker op de hoogte zou gebracht hebben van de waarschijnlijke wijziging in zijn functie. Indien Leemans geïnformeerd werd, dan staat het vast dat hij vóór 1 augustus wist wie hem als kandidaat zou voordragen: niet het comité der sekretarissen-generaal, maar Reeder namens de *Militärverwaltung*.

(141) Tegen de versie-Leemans pleit nog dat hij wist dat de bezettende overheid Snoy verwijderd had (FLORQUIN, *a.w.*, blz. 123). Indien de *Militärverwaltung* zich het recht toeëigende een onbetrouwbaar geachte sekretaris-generaal te verbieden in functie te blijven, dan was er geen grote inspanning nodig om te besluiten dat het bezettingsbestuur niet onverschillig kon blijven voor de persoon van de opvolger en het comité der sekretarissen-generaal evenmin de vrije hand zou laten bij de benoeming van deze opvolger. Ook zonder de retroakta van de benoeming van Leemans te kennen, is de bewering: er kwam geen Duitse inmenging bij te pas, a priori voor twijfel vatbaar.

(142) Er is reden om te geloven dat Reeder de waarheid zei toen hij in het najaar 1943 aan Himmler schreef dat de benoemingen in de administratie en de economie steeds zonder ruggespraak met de leiding van het VNV geschiedden (Reeder aan Himmler, 18 oktober 1943. *Bundesarchiv Koblenz*, NS 19/285, F. 311-312). Zulke *Fühlungnahme* was feitelijk overbodig: bij de keuze van de kandidaten hield de *Militärverwaltung* niet alleen rekening met hun bekwaamheid maar, vanzelfsprekend, ook met hun politieke gezindheid. Dat Reeder daarom juist in het Vlaamse land in de eerste plaats aangewezen was op VNV-ers of tot samenwerking bereide Vlamingen, beseftte hij ten volle. "Blinde voorliefde" voor het VNV was hier zonder betekenis. Het was eenvoudig een dringende politieke noodzakelijkheid ("eine unabwendbare politische Notwendigkeit"). Na één jaar bezetting had hij al vastgesteld dat alleen het VNV voldoende deskundige en "einsatzfähige völkische Persönlichkeiten" ter beschikking kon stellen (Jaarverslag van Reeder aan het OKH, einde juni-begin juli 1941. *GRMA*, T-501, r. 104, fr. 728). Toen de *Militärverwaltungschef*, enkele dagen na de hergroepering van de departementen, aan zijn hiërarchische overheid de *Generalquartiermeister* in het OKH, verslag uitbracht, rechtvaardigde hij de benoeming van de nieuwe sekretaris-generaal niet enkel op grond van zijn

Over heel de lijn hebben de sekretarissen-generaal het pleit verloren. Zij hebben Snoy niet kunnen redden. Zij hebben evenmin kunnen beletten dat een buitenstaander zijn plaats innam en deze er niet kunnen toe bewegen zich met een tijdelijke funktie tevreden te stellen waardoor de schijn gered en de schade beperkt geweest zouden zijn. In de aangelegenheid-Grammens zouden zij enkele dagen later een half sukses behalen toen de taalwet-ijveraar van het voorzittersambt van de kommissie voor taaltoezicht afgehouden kon worden (143). In het geval-Leemans was hun nederlaag volledig omdat de *Militärverwaltung* hier van geen toegeven wilde weten. Tegen deze druk was het komitee niet opgewassen. Anders dan voor de benoeming van Romsee aan Binnenlandse Zaken en van Schuind aan Justitie in maart 1941, kreeg het komitee niet eens de kans een kandidaat voor de opvolging van Snoy voor te dragen. De Duitse druk in het geval-Leemans woog inderdaad rechtstreeks van bovenaf, niet zijdelings door een veto tegen door het komitee aanvaardbaar geachte maar door de bezettende overheid niet gewenste kandidaten.

Een oorzaak van zwakheid was wellicht de verdeeldheid in eigen schoot. Maar ze was niet beslissend. Ook een eensgezind kollege zou ten slotte de Duitse eis hebben moeten inwilligen: er was geen andere uitweg - tenzij het ontslag *en bloc*. Het meningsverschil tussen meerderheid en minderheid zat hem in het tempo van de toegeving. De minderheid was realistisch genoeg om een verloren geachte strijd (want strijd is er geweest) niet voort te zetten. Zij hoopte zelfs dat haar houding voordelig zou zijn voor het land (144). De meerderheid meende heil te vinden in het temporizeren. Toen het bleek dat Reeder ongeduldig was is ze, onder dwang en slechts schoorvoetend, geweken. "*On se trouve devant un veto formel de l'autorité allemande* (145)." "*Le départ forcé du baron Snoy amène la désignation de M. Leemans* (146)." Raak schetst Delhaye haar tactische houding met de uitspraak: "*insister d'abord vivement, s'incliner ensuite* (147)." Of meerderheid en minderheid samen zich lieten leiden door de overweging dat wijken in de kwestie-Leemans het behoud van het instituut der sekretarissen-generaal impliceerde, kan op grond van het bronnenmateriaal niet bewezen worden. (In bekwaamheid, maar ook van zijn politieke gezindheid: "*Leemans ist ausgesprochen deutschfreundlich*" (10-Tage-Bericht nr. 3 van Reeder aan OKH, 22 augustus 1940. GRMA, T-501, r. 102, fr. 391. Vgl. de kommentaar met foto in *Volk en Staat* van 16 augustus 1940).

(143) Hiervóór, blz. 14-15.

(144) Aldus zeker Vossen (hiervóór, blz. 38).

(145) *Verlagen sekret.-gen.*, 6 augustus 1940.

(146) Als voren, 7 augustus 1940.

(147) Als voren, 6 augustus 1940.



februari 1941, toen de *Militärverwaltung* het ontslag eiste van Ernst de Bunswyck, sekretaris-generaal van justitie, zouden zijn kollega's eenparig, Leemans inbegrepen, besluiten dat het hun plicht was op post te blijven (148).) Maar het ligt voor de hand dat de hoogste Belgische gezagsdragers in het land beducht waren voor de gevolgen van een scherp konflikt met de *Militärverwaltung*, tenminste zoals zij zich die gevolgen toen voorstelden : misschien een *Zivilverwaltung*, in het gunstigste geval de benoeming, bij Duitse verordening, van gewilliger sekretarissen-generaal. Het komitee kon toch niet vermoeden dat, in de tweede helft van juli reeds, voor Hitler de beslissing gevallen was : voorlopig blijft België onder militair bestuur. Evenmin kon het vermoeden dat de *Militärverwaltung*, die wel Hitlers besluit kende, van haar kant, gebrand als zij was op het instandhouden van het administratieve apparaat in België, erg verveeld gezeten zou hebben met een ontslag *en bloc* van de topambtenaren op wier medewerking zij juist rekende. Misschien werd in die "wondere zomer" van 1940, toen zovéél mogelijk scheen, de houding van de sekretarissen-generaal, meerderheid èn minderheid weer, ook gedeeltelijk bepaald door het besef dat de Duitse suprematie in West- en Midden-Europa een niet meer weg te cijferen feit was, dat voor België de oorlog tot het verleden behoorde en het er dus op aankwam, binnen de nieuwe machtsverhoudingen, voor België te redden wat er nog te redden viel : de eigen administratie met het komitee der sekretarissen-generaal. Hoe krachtig deze opvatting over het einde van de oorlog in hen toen leefde - en zij stonden met hun mening niet geïsoleerd (149) - bewijzen hun pogingen om het departement van buitenlandse zaken te handhaven met het oog op de voorbereiding van het waarschijnlijk geachte vredesverdrag met Duitsland (150).

(148) Als voren, 7 februari 1941.

(149) P. STRUYE, *L'évolution du sentiment publique en Belgique sous l'occupation*, Brussel, 1945, blz. 18-20. "*La grosse majorité de l'opinion publique aurait marqué une satisfaction profonde et aurait, sans regret, sans arrière-pensée et sans grande réflexion, rompu avec ses amitiés traditionnelles et tout son passé, pour entrer de plein pied dans la voie de la collaboration avec l'Allemagne.*" Zie nog blz. 22, 49, 62. In dezelfde zin, maar meer genuanceerd, H. BERNARD, *La Résistance 1940-1945*, Brussel, 1968, blz. 23-26.

(150) De kwestie van het behoud (of het herstel) van Buitenlandse Zaken kwam voor het eerst ter sprake in het komitee op 12 juli toen Plisnier, sekretaris-generaal van financiën, zijn kollega's meedeelde dat hij het bezoek ontvangen had van Costermans, directeur-generaal op Buitenlandse Zaken. Costermans was toen juist uit Frankrijk teruggekeerd als de door minister Spaak geakkrediteerde

sekretaris-generaal van het departement. (Van Langenhove, vóór 28 mei sekretaris-generaal, verbleef in Portugal.) Plisnier leidde de kwestie in met de vraag of er werk genoeg zou zijn voor een afzonderlijk departement. Zijn antwoord klonk bevestigend. Hij dacht ook aan de afdeling politiek. Daarop kwamen Nyns en Verwilghen aan het woord. "*D'autre part, M. Nyns appuyé par M. Verwilghen, ajoute que la Belgique existant toujours, il faudra évidemment des fonctionnaires du dit département pour discuter et conclure les conditions de paix... Il est convenu que l'on fera une démarche au sujet de la réinstauration du département auprès de l'autorité occupante.*" (*Verslagen sekret.-gen.*, 12 juli 1940. Het spreekt vanzelf dat de ambtenaren van Buitenlandse Zaken wel in bepaalde voorwaarden, over mogelijke vredesvoorwaarden konden discussiëren, echter niet beslissen.) Voor de tweede maal kwam de kwestie ter tafel 17 juli toen het komitee negatief reageerde op een voorstel uitgaande van Frédéricq, kabinetschef van de koning, ertoe strekkend van Zuylen, vóór 10 mei chef van de afdeling politiek, tot sekretaris-generaal van buitenlandse zaken te benoemen. Delmer betoogde dat men Costermans toch niet voorbij kon gaan. Trouwens, zei hij, zou van Zuylen niet aanvaard worden (door wie niet?). Het komitee betuigde zijn instemming met de zienswijze van zijn voorzitter: herstel van het departement met Costermans als sekretaris-generaal "*si ce haut fonctionnaire est autorisé à reprendre ses fonctions par l'autorité occupante*" (als voren, 17 juli 1940). 19 augustus vroeg Leemans dringend overheveling van Buitenlandse Handel en "clearing" naar zijn departement. Hij woonde toen voor de tweede keer een vergadering van het komitee bij. Delmer en Ernst de Bunswyck wensten dat hun nieuwe kollega nog wat geduld aan de dag zou leggen tot de bezetter de beslissing getroffen zou hebben omtrent het voortbestaan van het departement in zijn geheel. "*Il voudrait mieux laisser constituer le département des Affaires Etrangères. Pour des raisons que l'on peut dès à présent entrevoir, il serait dangereux de le voir disparaître actuellement.*" (*Verslagen sekret.-gen.*, 19 augustus 1940.) Nog vóór het einde van de maand besefte Delmer dat het ijdel was te hopen op het voortbestaan van Buitenlandse Zaken met politieke bevoegdheid (als voren, 27 augustus 1940). Buitenlandse handel en deviezen kwam begin oktober, op instructie van Reeder en op aandringen van Leemans, onder Economische Zaken (*Verslagen sekret.-gen.*, 6, 16, 19 en 31 augustus, 17 september 1940. Tekst van besluit der sekretarissen-generaal van 4 oktober in *Staatsblad* van de zesde, blz. 1188. Men zal zich herinneren dat Reeder reeds 5 augustus, in zijn onderhoud met Delmer, de overheveling van Buitenlandse Handel en Deviezen naar Economische Zaken onder Leemans in het vooruitzicht gesteld had.) 19 oktober, mededeling van Ernst de Bunswyck (die sedert 1 september Delmer als voorzitter van het komitee was opgevolgd): van van Zuylen heeft hij vernomen dat er onder geen voorwendsel sprake kan zijn van het handhaven van Buitenlandse Zaken als zelfstandig departement. De verschillende diensten waaruit het samengesteld is zullen verdeeld worden over andere departementen. Het wachten is op de officiële mededeling uit Berlijn (als voren, 29 oktober 1940). Over het behandelde vraagstuk vgl. nog DELANDS-HEERE-OOMS, *La Belgique sous les nazis*, I, blz. 136-137. - Van zijn kant beweert Leemans: "Zeer gezaghebbende vooraanstaanden drongen aan op een herstel van Buitenlandse Zaken, dat feitelijk het symbool is van een (?) onafhankelijkheid. Tegen dit laatste initiatief hebben alle sekretarissen-generaal zich verzet en ik was hun woordvoerder." (FLORQUIN, *a.w.*, blz. 124.) Daarbij valt op te merken: 1. uit de verslagen der vergaderingen van het komitee blijkt integendeel dat de sekretarissen-generaal aangedrongen hebben op het herstel van

Buitenlandse Zaken als volwaardig departement, met politieke bevoegheid dus. Hebben zij het geweer van schouder veranderd na de benoeming van Leemans? De houding van Delmer en Ernst de Bunswyck op de vergadering van 19 augustus bewijst dat zij dat niet deden. 2. Leemans kon uiteraard geen voorstander zijn van het behoud van Buitenlandse Zaken met vooroorlogse bevoegdheid vermits hij de overheveling van Buitenlandse Handel en Deviezen naar zijn departement wenste. Overigens kan men zich moeilijk voorstellen dat de sekretarissen-generaal, die ijverden voor het behoud der Belgische onafhankelijkheid, Leemans zouden opdracht gegeven hebben bij de bezettende overheid te pleiten tegen het behoud van een departement dat zij aanvankelijk wensten behouden te zien en dat inderdaad als een uiterlijk teken van de politieke onafhankelijkheid kan beschouwd worden.